

YXAN M.M. STOCKHOLM KULTURMILJÖUTREDNING

ARBETSMATERIAL
2018-10-17

UPPDRAG

Uppdragsnamn: 288587 Yxan m.m. kulturmiljöutredning
Titel på rapport: Yxan m.m. Stockholm,
kulturmiljöutredning
Version: Arbetsmaterial
Datum: 2018-10-17

MEDVERKANDE

Beställare: Stockholms Borgerskap
Primula byggnads ab

Konsult: Tyréns AB
Uppdragsansvarig: Martin Lagergren

Handläggare: Jennifer Magnusson, bebyggelseantikvarie
Martin Lagergren, bebyggelseantikvarie

Kvalitetsgranskning: Johanna Alton

Tyréns AB

Tel: 010 452 20 00
www.tyrens.se

Säte Stockholm
Org.Nr: 553194-7986

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRUTSÄTTNINGAR 4

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖ 7

NULÄGE PLANOMRÅDET 8

Kvarteret yxan 9

Högalidsgatan m.m. - Södermalm 2:8 16

NULÄGE OMGIVNINGEN 23

HISTORIK 35

KULTURVÄRDEN 54

KÄLLOR 60

BAKGRUND OCH SYFTE

Tyréns AB har fått i uppdrag av Stockholms Borgerskap och Primula Bostads AB att ta fram en kulturmiljöutredning avseende kvarteret Yxan 4 samt del av Södermalm 2:8 m.fl. vid Högalid i Stockholm.

Kulturmiljöutredningen utförs med anledning av förestående detaljplaneändring som syftar till att tillföra bostäder och lokaler för verksamheter i området med entréer mot Heleneborgsgatan och Högalidsgatan. Stockholms borgerskap har i över 200 år bedrivit omsorgsverksamhet i området och avser att utveckla verksamheten påtagligt under kommande år. Syftet med utredningen är att belysa kulturmiljö- och stadsbildafrågor och utreda områdets kulturhistoriska värden inför det fortsatta detaljplanearbetet.

Planen syftar även till att binda samman bebyggelse längs stråket till Söder Malarstrand. En stor del av planområdet karaktäriseras av grönska, naturstenmurar, bergsskärningar och unika utblickar.

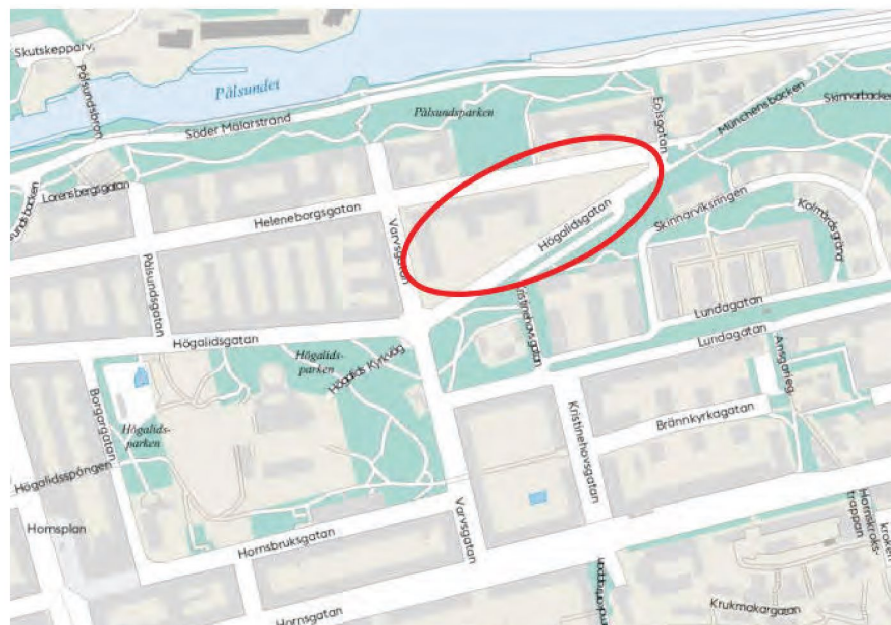
AVGRÄNSNINGAR

Utredningsområdet koncentreras i huvudsak till planområdet för projektet vilket avser fastigheten Yxan 4 och del av Södermalm 2:8 (se karta). Även delar av omgivande miljö berörs för att placera in de berörda fastigheterna i sitt sammanhang.

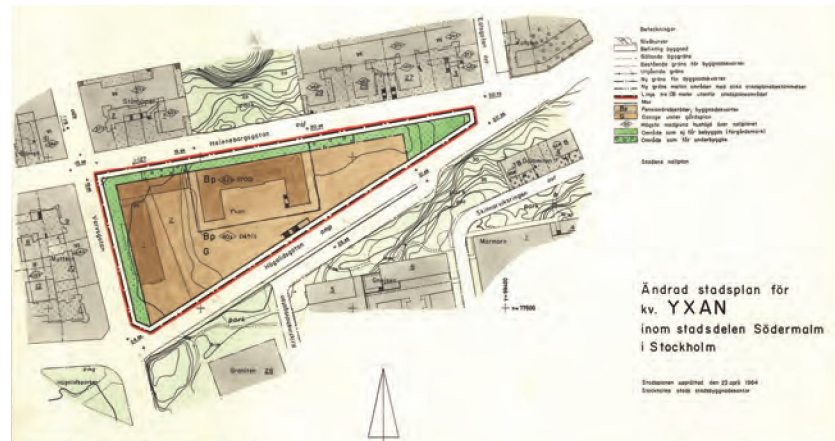
UPPLÄGG

Utredningen inleds med en presentation av nuläget inom fastigheten Yxan 4, det berörda området inom Södermalm 2:8 samt den närmaste stadsmiljön. Därefter redovisas relevant historik och stadsbyggnadshistoriska sammanhang. En karaktärisering och en beskrivning av områdets kulturvärden följer därpå.

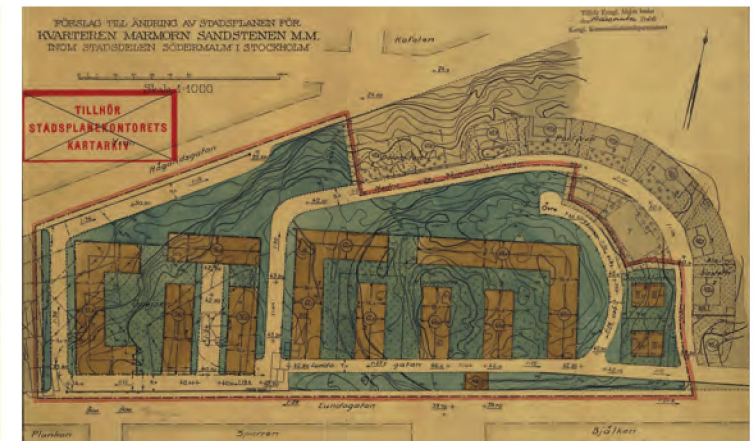
Både benämningen Borgarhemmet och Borgerskapets Enke- och Gubbhus används i rapporten.

Ungefärligt planområde. Utdrag ur start-PM, Stockholms stadsbyggnadskontor.

Plankarta 6285 (laga kraft 1964-07-10) för kv. Yxan inom stadsdelen Södermalm i Stockholm.

Plankarta pl 845 för kvarteren Marmorn, Sandstenen m.m. laga kraft 1930.

GÄLLANDE PLANER

Huvuddelen av planområdet utgörs av fastigheten Yxan 4 som omfattas av pl 6285 som vann laga kraft 1964-07-10. Planen togs fram i samband med Enkehusets tillkomst 1965. Byggnader inom fastigheten är betecknade med Bp, vilket innebär att område endast får brukas för pensionärsbostadsverksamhet. Område betecknat med G tillåter att gårdsplanen underbyggs med garage. Prickad mark får ej bebyggas (förgårdsmark). 1964 års planbestämmelser avser följande angående byggnadernas utformning:

- Byggnadsnämnden har rätt att meddela närmare föreskrifter om fasadkrön och tak, så att en lämplig samordning mellan olika byggnader och byggnadsgrupper erhålles.
- Över angiven hushöjd får ej anordnas andra utrymmen än för hissmaskin, ventilationsanordningar samt piskplats och lekplats i den omfattning byggnadsnämnden prövar lämpligt.
- Gårdsplan får ej utföras annat än så att minst två tredjedelar av ytan kan planteras.
- Inom med cirklar och prickar betecknat område får byggnad avtäckas endast med gårdsbjälklag, så utfört att hinder ej uppstår för lämplig plantering.
- Inom med G betecknat område får byggnadskonstruktioner ej utföras och bjälklags plushöjder ej förläggas på annat sätt än att ett för kvarteret eller delar därav gemensamt parkeringsgarage kan åstadkommas.

År 2007 antogs även en tilläggsplan till detaljplanen (TDp 2003-11110-54) som vann laga kraft 2009-03-05. Tilläggsplanen omfattar varsamhetsbestämmelser samt upphävande av vindsinredningsförbud inom ett flertal fastigheter inom Högalids församling, däribland Yxan 4.

Varsamhetsbestämmelserna i tilläggsplanen avser:

"Ny takkupa, nytt takfönster eller annan ändring får endast göras där det inte är olämpligt med hänsyn till byggnadens kulturhistoriska och stadsmiljömässiga värde eller på grund av att byggnaden ingår i en värdefull helhetsmiljö. En förutsättning är att byggnaden ges en lämplig placering och utformning med hänsyn till byggnadens karaktär och exponering i stadsbilden"

1964 års planbestämmelse som avser förbud mot anordnande av utrymmen ovan angiven hushöjd upphävdes därmed.

En mindre del av fastigheten Södermalm 2:8 ingår även i planområdet och består av cirka 200 kvm parkmark som ägs av Stockholm stad. Området omfattas i huvudsak av Pl 845 för kvarteren Marmorn, Sandstenen m.m., som vann laga kraft 1930. Den del av Pl 845 som ingår i planområdet för Yxan m.m. vid Kristinehovsgatan-Skinnarviksringen, är anvisad som allmän plats, planerad. En mindre del av fastigheten Södermalm 2:8 som ingår i planområdet omfattas av Pl 1399 för kvarteren Graniten och Gnejsen från 1934.

För en mindre del av Högalidsgatan gäller O-227, Pl 209 respektive Pl 6997. De två förstnämnda stadsplanerna är från 1912 och 1973 och anger allmän plats för del av Högalidsgatan. Den sistnämnda detaljplanen är från 1977 och anger allmän plats, park.

KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Stockholms stad har antagit en klassificeringskarta med kulörmarkeringar för byggnader av olika kulturhistoriskt värde. Klassificeringen som utförs av Stadsmuseet är ett kunskapsunderlag utan rättsligt bindande verkan.

Borgarhemmet från 1908 har grönmärkats på klassificeringskartan. Grön utgör den näst högsta klassen och avser bebyggelse som är "särskilt värdefull ur historisk, kulturhistorisk, konstnärlig eller miljömässig synpunkt". Någon motivering till klassificeringen finns

inte. Enkehemmet från 1964 och senare länkbebyggelse har inte klassificerats av Stadsmuseet men en klassificering planerar att utföras under planarbetets gång.

Bebyggelsen söder om Högalidsgatan har varierad kulturhistorisk klassning. Kristinehovs malmgård (Graniten) samt kvarteret Marmorn och Skinnarviksringens bebyggelse är blåklassad, den högsta kulturhistoriska klassningen. Kvarteret Gnejsen består av både gul och grönklassad bebyggelse. MILJÖBALKEN

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

STOCKHOLMS INNERSTAD MED DJURGÅRDEN (AB 115)

Högalidsområdet på Södermalm ligger inom Stockholms innerstad med Djurgården som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Riksintressen ska skyddas mot påtaglig skada enligt miljöbalkens 3 kap. 6 §. Med påtaglig skada avses generellt när ett riksintresseområde förlorar värden som har motiverat dess utpekande. Även efter en förändring ska det riksintressanta kulturhistoriska skede som återspeglas i miljön vara läsbart.

PLAN- OCH BYGGLAGEN

Genom grönklassningen av Gubbbuset bedöms plan- och bygglagens förvanskingsförbud vara tillämpligt. De generella paragraferna om varsamhet och underhåll gäller även.

PBL 8 KAP. 13 § - FÖRVANSKNINGSFÖRBUD

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

PBL 8 KAP. 14 § - UNDERHÅLL

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

PBL 8 KAP. 17 § - VARSAMHETSKRAV

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Då del av fastigheten har grönklassats kan det komma krav på att skydds- och varsamhetsbestämmelser ska införas i ny detaljplan.

Kvarteret Yxan (markerad) med omgivning på Stadsmuseets klassificeringskarta. Borgarhemmets gubbbus är grönklassad. Enkehuset har ingen klassning i nuläget. Bebyggelsen söder om Högalidsgatan har varierad klassning från gult till blått.

KULTURMILJÖLAGEN

FORNMINNEN (KML 2 KAP)

Inga dokumenterade fornlämningar eller fornfynd finns inom eller i direkt anslutning till det aktuella planområdet.

BYGGNADSMINNEN (KML 3, 4 KAP)

Inga byggnadsminnen skyddade enligt 3 kap. eller kyrkliga kulturminnen enligt 4 kap. finns inom det aktuella planområdet.

MILJÖBALKEN

Planområdet ligger inom riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården* [AB 115]. Läs mer under Riksintresse för kulturmiljövården.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖ

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÄRDEN

Riksintressen för kulturmiljövärden regleras enligt Miljöbalkens 4 kap. Ett område som pekats ut som riksintresse bedöms ha så stora kulturhistoriska värden att det är av vikt för hela landet. I det kommunala arbetet med samhällsplanering skall dessa värden prioriteras. Om en åtgärd innebär påtaglig skada för de värden som ligger till grund för utpekandet är åtgärden inte tillåtligt enligt Miljöbalken. Även om skadan inte kan anses som påtaglig bör extra hänsyn visas. Förändringar som påverkar riksintressanta värden bedöms utifrån dess grad av påverkan. Även förändringar som görs utanför riksintressets geografiska avgränsning kan bedömas påverka riksintresset. Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet för riksintressen.

STOCKHOLMS INNERSTAD MED DJURGÅRDEN (AB 115)

Högalidsområdet på Södermalm ligger inom Stockholms innerstad med Djurgården som är av riksintresse för kulturmiljövärden.

Uttryck för riksintresset som Tyréns bedömer återspeglas i planområdet:

"Den förindustriella stadens spridning av verksamheter och sociala skiktning i boendet. Områden med stenhus från 1600-, 1700- och första delen av 1800-talet, både för aristokratin, den nya klassen av rika borgare och för ett lägre borgerligt skikt - stadspalats, malmgårdar, borgargårdar samt även äldre parker och inslag av grönska. De lägre samhällsklassernas småskaliga trähus i stadens dåvarande ytterkanter och otillgängliga delar."

KOMMENTAR

Kristinehovs malmgård från 1700-talets senare del är ett av de bästa bevarade exemplen på borgarklassens malmgårdar. Även om malmgården är kringskuren av senare gatudragningar finns här ett relativt fritt och grönt stadsrum som kan ge en uppfattning om hur dessa gårdsanläggningar präglade stadens dåvarande utkanter. Malmgårdens markinnehav har haft stor betydelse för stadsutvecklingen i området.

"Det sena 1800-talets stadsbyggande med esplanadsystemet och gator av olika bredd och karaktär, och byggnader i bestämda hushöjder. Villastaden, nya typer av offentliga byggnader, folkrörelsebyggnader och -miljöer, kommunaltekniska anläggningar och parker. Genombrottsgator och områden planlagda som "ny stadsdel" i enlighet med 1874 års byggnadsstadga. Den täta och enhetliga stenstadsbebyggelsen."

KOMMENTAR

Även om de kvarter som omger Yxan främst representerar det tidiga 1900-talets stadsutveckling har 1800-talets storstadsmässiga stadsbyggnadsplaner lagt en grund för områdets utveckling. Kvarteren lades ut som del i de stora regleringsplanerna under 1870- och 80-talen. Högalidsparken var en av de bergsparker som skulle uppfylla idealen om ljus, luft och grönska.

"1900-talets stadsbyggande och bebyggelseutveckling. Lärkstaden, Diplomatstaden, Birkastan, Röda Bergen, Kungsgatan och andra miljöer som återspeglar stadsplanering och bebyggelseutvecklingen under århundradets inledande årtionden. Terränganpassade planer, storgårdskvarter, men även fullföljandet av den äldre rutnätsstaden. Parkanläggningar och grönska, innerstadens kolonitragårdar. Uttryck för det moderna välfärdssamhället och dess stadsbyggande, så som Gärdet, Slussen och Hötorgscity. Smalhusområdet Abessinien i Hjorthagen."

KOMMENTAR

Kvarteren runt Yxan är till stor del bebyggda under 1910-, 20- och 30-talen. Här finns samlade relativt enhetliga bebyggelsemiljöer som visar tidens stadsbyggande och hur det utvecklades från den täta stenstaden till terränganpassade planer (vid Skinnarviksringen) och vidare till de funktionalistiska projekten i kvarteren Marmorn

och Gnejsen. En särskild betydelse har Högalidskyrkan som enligt tidens kyrkobyggnadsideal i Stockholm är uppförd i fritt och högt parkläge som gör byggnaden synlig vida omkring. Högalidsparken och den sparade grönskan i den kuperade terrängen i området är också viktiga delar i det tidiga 1900-talets stadsbyggande. Även Borgarhemmets trädgård är i någon mån relevant då den bidrar med grönska och öppenhet till stadsrummet.

"Andra stockholmska särdrag som anpassningen till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och Mälaren. Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet. De tydligt avläsbara "årsringarna" i stadsväxten. Stenstadens tydliga yttre gräns. Stadssiluetten med den begränsade hushöjden där i stort sett bara kyrktornen och offentliga byggnader tillåts höja sig över mängden. Byggnader och miljöer med anknytning till konstnärliga verk och historiska personer."

KOMMENTAR

Stockholms topografiska förhållanden som skapat en för Södermalm karaktäristisk kulturmiljö med bebyggelse som på olika sätt anpassats efter bergsformationer. Längs Högalidsgatan är topografin särskilt påtaglig med den branta höjden i söder som med tiden bebyggts med bl.a. Kvarteret Marmorn.

Borgarhemmets upphöjda placering på en terrasserad bergknalle visar tydligt hur den kuperade topografin påverkat Stockholms utveckling. I den närmaste omgivningen framgår väl hur man under olika tider arbetat med eller mot terräng och grönska.

Borgarhemmet ligger väl synligt från Riddarfjärden och är därmed med och bildar fronten mot vattenrummet och inloppet från Mälaren. Stadsväxtens årsringar är tydligt avläsbara i den närmaste omgivningen. Högalidskyrkans torn tillhör de medvetet planerade landmärken som formar stadssiluetten.

NULÄGE PLANOMRÅDET

Yxans mur utgörs av mångkantiga stenar av varierad storlek som sammanfogats med en slående precision.

MUREN

För att kunna bygga Gubbhuset i den bergiga terrängen inleddes byggprojektet med flera års anläggningsarbete. Resultatet, en relativt plan gård som till största delen ligger högt ovan omgivande gator, åstadkoms genom en oerhört omfattande muranläggning. Stödmuren av stora, grovt bearbetade granitblock är som högst längs Heleneborgsgatan men även längs stora delar av Högalidsgatan når muren anseelig höjd. Att delen längs Varvsgatan före tillkomsten av Enkehuset var en lägre belägen promenadpark framgår tydligt vid Heleneborgsgatan där det i skiftet mellan Gubbhuset och länkbyggnaden finns en tydlig nivåskillnad.

Längs Varvsgatan avtar muren i höjd för att helt försvinna vid anläggningens huvudentré i korsningen med Högalidsgatan. Även i kvarterets östra spets är muren lägre. Mitt på Högalidsgatan finns en trappa mellan gatan och gården. Intill trappan finns ett arkitektoniskt motiv i form av en ursparad nisch. Trappan är sedan länge tillbommad och används ej.

Muren är en välbyggd s.k. cyklop- eller polygonmur. Med detta avses att det är en mur med månghörniga eller oregelbundna stenar som sammanfogats med precision. Till murtypen hör även den råa ytan som även präglar murarna runt Borgarhemmet. Muren är likt andra samtida murar och även bara bergytor i innerstaden påtagligt mörk. Detta beror åtminstone delvis på långvarig exponering för luftföroreningar.

Muren kröns av mer finhuggna täckstenar och ett högt ursprungligt gjutjärnsräcke som löper längs hela anläggningen. Vid entrén i hörnet Högalidsgatan-Varvsgatan finns en modern, men stilmässigt anpassad grindanläggning på samma plats som den ursprungliga.

Muren är ett imponerande byggnadsverk, stenarna är i huvudsak inpassade med slående precision. Det finns dock en problematisk skadebild som undersöks i skrivande stund (oktober 2018).

Terrassmuren är uppförd med både månghörniga och mer jämna stenblock. Ytan närmast muren vid Heleneborgsgatan utnyttjas för parkering och återvinningsstationer.

GUBBHUSET

EXTERIÖR

Gubbbuset signalerar tydligt att det är en institutionsbyggnad. I läge, volym och formspråk är det omisskännligt inordnat i en tradition sedan 1800-talets mitt med tunga murade hus, med stora våningshöjder och ett monumentalt anslag – uppförda som sjukhus, mentalsjukhus, skolor. Med sina gula fasader, svarta tak, betoning av mitten och ornamentik i barockstil är de närmaste associationerna i detta fall den samtida svenska regementsarkitekturen och då i synnerhet kanslihusen. Kännetecknande för en stor andel av dessa institutionsbyggnader är också utförandet i puts, inte sällan som här i endast en kulör.

Byggnaden är väl igenkännlig idag om man jämför med foton från tiden då den uppfördes. Den enda egentliga volymförändring som gjorts är på- och ombyggnaden av kapellets vapenhus och denna ändring är inte iögonfallande. Senare tillkomna takkupor är inte heller uppseendeväckande.

Uppmärksamhet väcker dock kapellet som med sin friare, högresta takform och stora fönster framstår som en del med egen identitet. Det är stor skillnad gentemot den västra flygelns stillsamma, horisontella prägel. Huvudfasaden mot gården är inte helt symmetrisk, matsalen i östra delen renderade i en något tätare fönstersättning i bottenvåningen. Den långa raka fasaden mot norr, synlig vida omkring från Riddarfjärden och Norr Mälarstrand, är däremot strikt symmetrisk.

Gavlarna ger inte ett lika välordnat intryck, stora trapphusfönster ligger sidoordnade och förskjutna gentemot planen. Trapphusen bryter också våningslistverken. Balkongerna som tillkom på 1950-talet gör inget större väsen av sig.

Fönster och dörrar har i huvudsak bytts ut. Det finns ursprungliga fönster på sina håll, bl a i kapell, källare och huvudtrapphus. De allra flesta fönster byttes ut mot treglasfönster 1986. Bytet gör större avtryck interiört än utvändigt. Ursprunglig indelning har följts vid bytet. På norra sidan har fönster i källarvåningen, ursprungligen generösa genom att utvändiga ljusschakt grävts närmast ytterväggen, delvis satts igen.

Fasadputs och tak är i mycket god kondition och har renoverats på ett för kulturvärdena hänsynsfullt sätt.

Borgarhemmets gubbbhus från Högalidsgatan under vintertid.

INTERIÖR

Invändigt ger byggnaden ett spretigt intryck. Lösningen med rymliga mittkorridorer gör byggnaden lätt avläst på många håll. I bottenvåningen är dock korridorsmotivet upplöst i den östra delen för att skapa större sammanhängande matsal och sociala ytor. Våningarna 1 och 2 tr har en logisk, välbevarad struktur medan vindsvåningen sedan ombyggnaden till rum och lägenheter på 1980-talet ger ett märkligt intryck – åtgärderna för att kunna dra nytta av dagsljusinsläppen har gjort att korridoren har flera olika golvnivåer.

I källaren, som bitvis har rejäl takhöjd och goda ljusinsläpp, finns vissa funktioner kvar i sina ursprungliga lokaler. Stora omklädningsrum för omsorgspersonalen har tillkommit och här har de donationer som medlemmar i borgerskapet gjort, ofta boende inom anläggningen, fått stora avtryck. Här finns bl a en vinkällare tillkommen 2007 och en badavdelning från 1930-talet, kompletterad på senare år med modern utrustning efter en donation. Storköksytorna är precis som i bottenvåningen övergivna.

Kapellet har endast i liten utsträckning kvar sin ursprungliga karaktär. En restaurering på 1950-talet omvandlade interiören, resultatet blev en blandning av den ursprungliga anspråkslösa stilen, en 1950-talsrestaurerad sockenkyrka och en modernistisk kyrkointeriör.

Något av en stilblandning kännetecknar även interiören som helhet. Den sannolikt strama, eller närmast stränga, karaktären som bör ha präglat korridorer och rum har lättats upp genom målning och tapetsering. De tre mest påkostade och bearbetade delarna, matsalen, biblioteket och kapellet, har inte kvar sin ursprungliga utformning utan präglas av ombyggnader från 1900-talets mitt.

ENKEHUSET

EXTERIÖR

Enkehuset är uppfört i mitten av 1960-talet längs Varvsgatan, i närmast nord-sydlig riktning. Genom placeringen, där det är södra gaveln som främst tar plats i stadsbilden, framstår huset som en flygelbyggnad till Gubbhuset.

Enkehuset har en gentemot Gubbhuset tydligt egen identitet, det råder ingen tvekan om att byggnaden är uppförd kring 1900-talets mitt. På tidstypiskt sätt är byggnaden till sin form och sitt uttryck inte starkt anpassad till sin kontext – de röda tegelfasaderna kan dock ses som ett grepp att länka samman byggnaden med intilliggande 1920-talsbyggnad och möjligen även med Högalidskyrkan. Teglet växlas med gul sandsten i burspråk och balkongfronter. Övriga material värda att nämna är fönstersnickerier och portar/dörrar i teak (fönstren i bostadsrummen är målade fönster av furu) samt den kraftiga taklisten klädd i koppar.

Enkehuset är format i en modernistisk tradition – planlösningen styr fasadutformningen. Byggnadens uppbyggnad är därmed lätt avläst utifrån. Rader av bostadsrum med jämn, repeterande fönstersättning, bryts av trapphus med avvikande fönstersättning och rader av balkonger, gemensamma för de boende. Även byggnadens rationella, strikt rektangulära formen är ett tydligt modernistiskt drag.

Invändigt kännetecknas byggnaden av bostadsrum längs breda korridorer. I anslutning till hiss och vid burspråket i söder finns gemensamhetsutrymmen. Dessa är relativt begränsade eftersom de boende i första hand ska äta i den gemensamma matsalen i länkbyggnaden. I bottenvåningen finns ett större sällskapsrum med öppen spis i anslutning till de relativt påkostade entrézonerna.

Enkehuset med fasad mot Varvsgatan och södra gaveln. Arkitekturen är stram, logisk och mycket av det eftersträvade uttrycket ligger i de tidstypiska materialvalen – materialen skulle enligt modernistiska material vara vackra i sig själva och helst underhållsfria.

En del av byggnaden som sticker ut arkitektoniskt är hörnet i sydost där fönster till det södra trapphuset och till rum som disponeras av vårdpersonalen bryter mot tegelfasadernas hål-i-mur-verkan.

LÄNKBYGGNADEN

Länken mellan Gubbbuset och Enkehuset utgörs i grunden av Enkehusets matsalsbyggnad från 1960-talet men den ursprungliga volymen är inte längre avläsbar, vare sig mot gården eller mot Heleneborgsgatan. Efter på- och tillbyggnader har länkbyggnaden en vårdad men anonym karaktär mot gården. Bottenvåningens fönsterpartier av ädelträ är tongivande. Mot Heleneborgsgatan är den övre våningens burspråk i ädelträ mot en ljus slätputsad fasad karaktärsskapande. Kring kökets lastkaj längst i väster är karaktären rörig och bryter mot resten av byggnadens milda 1990-tals nyfunkisgestaltning.

Invändigt är 1960-talets matsalsbyggnad avläsbar genom att fasaden av sandsten är bevarad, liksom matsalens volym. Vissa detaljer, bl a fönster, har bevarats sedan 1960-talet.

Länkbyggnadens södra fasad med förbindelsegången avspeglad av fönsterpartier i ädelträ i bottenvåningen.

Länkbyggnadens norrfasad med bevarad fönstersättning från 1960-talet i bottenvåningen och burspråk som hör till övervåningen. Notera de hamlade träden som redan stod när Enkehuset byggdes.

TRÄDGÅRDSANLÄGGNINGEN

Gården utformades ursprungligen av Gustaf Wickman. I samband med tillkomsten av Enkehuset gjordes de västra delarna av gården om efter ritningar av landskapsarkitekten Erik Anjou. Därefter har ytorna närmast länkbyggnaden förändrats genomgripande under 1990- eller 2000-talet. Efter en donation har gårdsytan framför Gubbhuset omdanats.

Dessa olika etapper gör att gården, eller parken, inte har någon sammanhållen karaktär, de olika etapperna är tydligt avläsbara. Däremot är den ursprungligen tydliga nivåskillnaden mellan den västra nedsänkta gården och den östra, högre belägna inte längre lika uppenbar efter att 1990- och 2000-talens tillbyggnader och loggia omformat denna del av fastigheten.

Från ursprungstiden finns gjutjärnsstaketet runt hela fastigheten. Raden av fruktträd längs Högalidsgatan kan vara ursprunglig. Det största lövträdet på planen söder om Gubbhuset kan ha varit del av den ursprungliga planeringen.

De hamlade träd som står längs den västra gårdens västra och norra kanter och tre låga träd mellan Gubbhusets västra flygel och Högalidsgatan var befintliga när Enkehuset byggdes. Det är oklart när de planterades. Från 1960-talet och Eric Anjous projekt runt det nya Enkehuset finns parkeringslösningen längs Högalidsgatan kvar liksom angöringsväg och betongmur längs Varvsgatan.

Den östra delen av trädgården sedd från Gubbhusets östra trapphus.

Planen mellan Gubbhuset, Enkehuset och länkbyggnaden är till största delen hårdgjord med en asfalterad angörings- och vändzon samt en bilfri zon belagd med betongplattor och betongsten.

Under senare årtionden har planen framför Gubbhuset omgestaltats och möblerats efter en donation. Karaktären är tydligt sentida.

Det låg länge ett tillagningskök i Gubbhusets nordöstra del. Av den anledningen finns en bred asfalterad körväg anlagd längs östra gaveln. Öster om denna väg breder en stor sammanhängande trädgårdsanläggning ut sig. Närmast Gubbhuset har den bearbetad karaktär med en kvartersindelning med häckar av avenbok och buxbom. Det är inte klarlagt när dessa planteringar gjordes men sannolikt är de 20-30 år gamla. Ett sentida lusthus och enkla plank är andra inslag i denna triangelformade trädgård som till stor del är täckt med gräsmattor. Gångarna, som ursprungligen var grusade, är plattlagda för att man ska kunna ta sig fram med rollator eller rullstol. Små ojämnheter som uppstått gör framkomligheten dålig och gångarna utnyttjas mycket sparsamt.

Sammantaget uppvisar gården, som från utsidan kan te sig enhetlig, flera olika sidor. Ombyggnaderna runt länkbyggnaden och donationer har gjort helheten spretig.

Angöringszonen och gårdsplanen mellan Gubbhuset, länkbyggnaden och Enkehuset.

1. Angöringszon storkök, 1960-tal/2000-tal
2. Hårdgjord yta präglad av 1990-tal/2000-tal
3. Parkeringsyta, 1960-tal
4. Gräsyta, rest av ursprunglig promenadpark
5. Margareta Heiners rosenpark, 2000-tal
6. Remsa mellan byggnader och staket, delvis med utgrävda ljusschakt, 1900-talets början
7. Uteplats i anslutning till Gubbhusets matsal, 2000-tal
8. Angöringsyta till Gubbhusets kök
9. Buxbomskvarter och avenbokshäckar, ålder okänd
10. Rad av fruktträd, eventuellt början av 1900-talet
11. Lusthus, 1900-talets senare del

Ursprungligt gångnät, numera plattlagt av tillgänglighetssjäl, i den östra delen av trädgården. En rad av äldre fruktträd finns mot Högalidsgatan.

Grusade gångar omgärdade av häckar av buxbom och avenbok. Vy mot kvarteret Hyvelns 1920-talshus längs Heleneborgsgatan.

Ett äldre oxelträd finns vid Margareta Heiners rosenpark söder om Gubbbusets entré.

En trädrad flankerar anläggningen mot Varvsgatan i väster.

HÖGALIDSGATAN M.M. - SÖDERMALM 2:8

Den ungefärliga utsträckningen av den del av fastigheten Södermalm 2:8 som studerats närmare.

Högalidsgatan sedd från Högalids kyrkväg med Högalidskyrkan i ryggen. Kvarteret Yxan och Borgarhemmet till vänster, norr om Högalidsgatan. Bebyggelsen söder om Högalidsgatan skymts av grönskan på berget i Kristinehovsparken.

KRISTINEHOVSPARKEN

Kristinehovs malmgård är idag inbäddad i en park, Kristinehovsparken. Delen närmast Varvgatan består av en sparad bergknalle. Väster om berget är det möjligt att via trappor nå parkens gångväg från Högalidsgatan och fortsätta fram till Kristinehovsgatan. Parkens nordligaste del utgörs av en hundrastgård med öppen karaktär. Hundrastgården ligger på en avsats som är högre belägen än Högalidsgatans trottoar och avgränsas mot denna med en kallmurad terrassmur (krönt av gunnebostängsel) som bedöms ha tillkommit under 1930-60-talet. Hundrastgården är dock lägre belägen än Kristinehovsgatan och i öster är det Kristinehovsgatans terrassmurar från 1930-talet som utgör dess gräns. Parken har överlag en modernistisk karaktär präglad av den s.k. Stockholmsskolan med murar, gångvägar och trappor i granit.

Kristinehovsparken möter Högalidsgatan med en lägre mur om möter Kristinehovsgatans terrassmur.

Parken nås norrifrån via en granittrappa från Högalidsgatan. Malmgårdens östra flygel syns i bakgrunden.

Den kallmurade terrassmuren mellan Kristinehovsparken mot Högalidsgatan bedöms ha tillkommit någon gång mellan 1930 och 1970.

Gångväg mellan hundrastgård till vänster och Kristinehofs malmgård med terrassmur till höger.

LÄNGS HÖGALIDSGATAN

Marken längs Högalidsgatans smala södra trottoar utgörs från Varvsgatan fram till korsningen med Kristinehovsgatan av en flack gräsbevuxen remsa. Ett par bänkar finns nedanför hundrastgården. Två med största sannolikhet spontanvuxna almar som växer nära murarna har med tiden blivit relativt stora. Öster om Kristinehovsgatans anslutning vetter branta bergssidor mot gatan. Buskar och lägre vegetation växer ställvis på bergssidan. Precis nedanför berget, där marken övergår i gräsmatta, växer lövträd av olika sorter och dimension.

Högalidsgatan mot väster. Höga naturstensmurar med staket finns på var sida om gatan och skapar ett gaturum med delvis sluten karaktär trots det breda gaturummet och den sparsamt förekommande bebyggelsen.

Muren vid hundrastgården möter Kristinehovsgatans mur (uppförd ca 1937) med sitt smidesräcke och granitstolpar. I gräsremsan har ett par almar slagit rot och vuxit till sig.

KRISTINEHOVSGATAN

Kristinehovsgatan är rampad längs Högalidsgatan för att överbrygga nivåskillnaderna. Rampens terrassmur från 1930-talet är en polygonmur i granit där stenblocken har en huggen yta men enklare form och sämre passning än i Gubbhusmuren på andra sidan Högalidsgatan. Fogarna är här bruksfogar. Polygonmurens krön utgörs av hållar av finare huggen granit. Samma material och ytbearbetning återfinns i de strama stolpar som står på regelbundet avstånd längs kanten. I stolparnas sidor är smidesräcken infästa. Muren med räcke bedöms i sin helhet ha ursprunglig utformning. Omfogning verkar ha genomförts med varierande resultat.

Längs rampen har Kristinehovsgatan trottoarer på båda sidorna. Kantstenen utgörs av granit. Mellan gatan och Gnejsen 5 är landskapet bearbetat i samband med att huset uppfördes och har här en mjukare, grästäckt karaktär väster om den trappa som leder upp till en slingrande gångväg som ansluter till Skinnarviksringen. Längre österut längs gatan är den bergiga sluttningen rikt bevuxen för att vid korsningen med Högalidsgatan övergå till ett brant stup.

Vy från Kristinehovsgatan mot öster med Högalidsgatan och Borgarhemmets mur till vänster i bilden. Till höger trappa som leder upp mot Skinnarviksringen och längre fram bergsformationer präglade av rik grönska nedanför kvarteret Gnejsen.

Bergsskärning vid Kristinehovsgatan. Bebyggelsen i kvarteret Gnejsen på höjden.

Den murade rampen vid Kristinehovsgatan är av typen polygonmur i huggen granit liksom Borgarhemmets mur på motsatt sida Högalidsgatan men är inte utförd med samma precision.

Utfart från Kristinehovsgatan till Högalidsgatan med vy mot öster. Vid Högalidsgatans slut syns 1980-talets punkthusbebyggelse i kvarteret Kofoten. Förgrunden präglas av det naturliga berget och grönska. I bildens mitt syns en sandficka. På höjden skymtar Skinnarviksringens bebyggelse (Dolomiten 3).

NULÄGE OMGIVNINGEN

ÖSTER OM PLANOMRÅDET

Öster och söder om planområdet dominerar berg och grönska. Nivåskillnaderna mellan Kristinehovsgatan/Högalidsgatan och Skinnarviksringen är markant och bitvis hisnande. Stängsel har satts upp längs bergssidan. Vid Skinnarviksringens västra krök finns en utsiktsplats med vy mot Kungsholmen. Öster om utsiktsplatsen sluts gaturummet mellan Marmorns storskaliga byggnader och de mindre flerfamiljshusen och villorna på gatans norra sida. Mellan kvarteren Dolomiten och Porfyren finns en smal gångväg med trappor som leder ner i den rika grönskan i västra delen av Skinnarviksparken. Gångvägen ansluter till Münchensbackens och Skinnarbackens lummiga och mer tillgängliga parklandskap. 1980-talsbyggnaderna i kv. Kofoten har en egen angöringsväg som ligger avskild från den mer allmänna delen av Münchensbacken med en buskrad.

I mötet mellan Eolsgatan, Högalidsgatan, Heleneborgsgatan och Münchensbacken finns en häckomgärdad liten parkeringsplats. Träd som står intill denna markerar en början av Skinnarviksparken och bryter siktlinjerna mellan parken och gatorna.

Den smala gångvägen mellan Kristinehovsgatan och Skinnarviksringen anlades på 1930-talet. Räckan och beläggning har förnyats.

Från klipporna vid Skinnarviksringens västra krök framgår nivåskillnaderna i området.

1930-talhuset Dolomiten 3 vid Skinnarviksringen möter berget och grönskan direkt.

1920-talsbebyggelsen vid Skinnarviksringen har direktkontakt med parkanläggningen i sluttningen.

Öster om kv. Kofoten finns höga stödmurar mot Söder Mälarstrand som vittnar om Högalidsgatans tidigare sträckning. Den breda uppfartsgatan har förvandlats till en parkmiljö.

Münchensbackens gång- och cykelväg är numera omgiven av uppvuxen grönska och kontakten med Högalidsgatan är begränsad.

VÄSTER OM PLANOMRÅDET

Väster och norr om planområdet vidtar den täta stenstadsbebyggelsen vid Högalids- och Heleneborgsgatorna. Byggnaderna från i huvudsak 1910- och 20-talen och håller full stenstadsskala. Hörnbyggnaden vid Högalidsgatan-Varvsgatan har en framskjuten placering och är tongivande i den öppna korsningen.

Högalidsparken möter Varvsgatan med en flack sluttning och en lättillgänglig uppfart mot kyrkan. En grupp formklippta träd ger en mer formell entré till parken. Söder om det lilla 1700-talshuset i kvarteret Grindvaken gör branta bergssidor parken mer svårtillgänglig.

Korsningen Varvsgatan/Heleneborgsgatan. Tätt stenstad och varierad arkitektur från tidigt 1900-tal.

Högalidskyrkan är del i den serie av högklassiga monumentalbyggnader som uppfördes i Stockholm under 1900-talets första decennier. Högalidsparken är flack och välkomnande vid korsningen Högalidsgatan-Varvsgatan.

GRÖNA SAMBAND

Den berörda delen av Högalid kännetecknas av både visuella och funktionella kopplingar mellan en rad större och mindre parker som dels har sitt ursprung i det stora markinnehavet som länge var knutet till Kristinehavs malmgård, dels i den kraftigt kuperade norrvända terrängen. Högalidsparken har tydliga samband med Kristinehovsparken, visuella kopplingar till Påsundsparken och genom den gröna remsan längs Högalidsgatan även med den vidsträckta Skinnarviksparken. Nivåskillnaderna begränsar de funktionella kopplingarna men stärker möjligheterna att se grönskan mellan de olika parkerna.

Med innerstadsmått mätt är parkytorna stora och bebyggelsen gles. Parkerna har till största delen gestaltats under 1900-talets första hälft och kännetecknas ännu av den tidens ideal om naturlika parker med låg grad av programmering.

Visuella gröna samband är en viktig del av närmiljön runt kv. Yxan.

ÖPPENHET I STADSBILDEN

Det kuperade landskapet, parkerna och den relativt glesa bebyggelsen i stora delar av östra Högalid gör att ett av områdets kännetecken är öppenheten i stadsbilden. Till öppenheten bidrar friytor runt malmgården och trädgården i kvarteret Yxan. Siktlinjer och visuella kopplingar finns därför inte endast mellan grönytor utan också mellan de olika bebyggelsegrupperna.

Den östra delen av gården tillhörande Borgarhemmet. På höjden syns del av 1930-talsbebyggelsen i kvarteret Marmorn och Gnejsen som genom sin placering skapar en trappning i landskapet.

Foto från Enkehuset som visar de öppna sambanden i stadsbilden runt Kristinehovs malmgård. Bakom malmgården framträder kv. Plankan.

BERGSFORMATIONER PÅ SÖDERMALM

- BERG SOM STADSBYGGNADSELEMENT
- BERG SOM DEL AV AV MUR- OCH TRAPPSYSTEM
- BERG SOM DEL AV KVARTERSMARK
- BERGSKÄRNING LÅNGS MED GATOR
- BERG SOM DEL AV PARKMARK OCH NATURMARK
- BERG SOM DEL AV BEBYGGELSE

Karta över bergsformationer på Södermalm, beskuren illustration över västra delarna. Illustration hämtad från Bergsformationer på Södermalm, Stockholm- ett kunskapsunderlag om kulturmiljö och stadslandskap (2014-09-19), Nyréns arkitektkontor.

SIKTLINJER OCH FRONTER

1. Heleneborgsgatan mot nordost.

2. Från Högalids kyrkväg mot Högalidsgatan österut.

3. Från gångbron över Varvsgatan framgår hur Enkehuset har en indragen placering, det syns inte under växtsäsong. Grönskan utgör en betydelsefull del av stadsbilden.

4. Från Kristinehovsgatan mot gubbhuset.

5. Från Skinnarviksringen norrut mot Riddarfjärden och bebyggelsen på Kungsholmen.

6. Från Skinnarviksringen mot Högalidskyrkan i sydväst.

7. Vid Högalidsgatans möte med Heleneborgsgatan vid Eolsgatan finns möjlighet att blicka ut över Riddarfjärden. Punkthus i kvarteret Kofoten till vänster.

8. Från Munchenbacken mot Riddarfjärden i nordost.

9. Från korsningen Högalidsgatan i nordost mot Högalidskyrkan i sydväst.

HISTORIK

STOCKHOLMS BORGERSKAP OCH GUBBHUSET

STOCKHOLMS BORGERSKAP OCH 1700-TALETS VÅRDINSTITUTIONER

Stockholms Borgerskaps verksamhet inom vård och omsorg inleddes på 1700-talet då föreningen började bedriva fattig- och äldreomsorg. Inledningsvis riktade sig verksamheten främst till "mindre bemedlade änkor" till borgare. Då det inte fanns någon offentlig äldreomsorg vid den här tiden, var behovet skriande. 1724, på initiativ av grosshandlaren Abraham Grill, slogs portarna upp till Borgerskapets första boende "Enkehuset" på Ladugårdsgärdet. År 1742 flyttades verksamheten till Sparreska palatset på Hamngatan, på platsen för nuvarande NK-varuhuset. 1788 bildades stiftelsen för Borgerskapets Gubbbhus för änkemän inom borgerskapet som efterlämnats av sin hustru och nu var i behov av vård eller hjälp med hushållssysslorna, vilka tidigare i regel varit kvinnans huvuduppgift i hemmet. Det första gubbbhuset öppnade samma år i en fastighet på Grevgatan.

Under följande århundranden följde ett antal flyttar innan Borgerskapets Gubb- och Enkehus slutligen hamnade i kvarteret Yxan i Högalid, där verksamheten återfinns än idag.

Borgerskapet har sitt ursprung redan i medeltiden och styrde Stockholm fram till 1866 då konstitutionen ändrades. Förutom styret av stadens administration, socialvård, militär vaktstyrka till stadens försvar samt brandskydd, ägnade sig Borgerskapet även åt annan verksamhet. Borgerskapet finansierade bland annat byggnationen av Börshuset 1767-78, efter det nedbrunna rådhuset. 1845 överläts Beckholmen från grosshandlare Abraham Rydberg till Grosshandelssocieteten, som utgör en del av Stockholms Borgerskap. Grosshandelssocieteten svarade sedan för uppförandet av det legendariska Hotell Rydberg, efter önskan av grosshandlare Abraham Rydberg. Hotell Rydberg var det första stadshotellet i Stockholm och invigdes 1857.

Borgerskapet är idag en ideell förening där företagare, företagsledare och entreprenörer kan söka medlemskap.

GUBBBHUS I KRISTINEHOVS MALMGÅRD

Borgerskapets verksamhet har länge formats av de donationer som medlemmar gjort. Till de mest betydelsefulla donationerna hör Kristinehovs malmgård som testamenterades av grosshandlare Georg Fredrik Diedrichson år 1806.

Att Diedrichson själv var styrelsemedlem i Stockholms Borgerskap och att paret Diedrichson aldrig fick några barn att efterlämna sina innehav till, spelade troligtvis en avgörande roll vid testamentskrivningen. Inom det högre borgerskapet var Diedrichson en av de mest framstående. Sin status och framgång hade han uppnått genom bland annat sin sidenfabrik samt sina intressen inom rederiverksamhet. Förutom Gubbbhuset ägnade sig Diedrichson åt många andra välgörenhetsprojekt som han donerade pengar till, Allmänna barnbördshuset, Sjömanshuset och Nödhjälphuset var några av dessa projekt.

Diedrichsson förvärvade den stora Gotherska egendomen på västra Södermalm 1789. Han rev befintliga byggnader och lät uppföra en ny malmgård i sten efter ritningar av slottsmurmästaren Petrus Serén. Kristinehovs malmgård skulle utgöra sommarboställe för herr och fru Diedrichsson och förutom själva mangårdsbyggnaden fanns även ett orangeri, en stor trädgård som sträckte sig ner mot Hornsgatan, portvaktstuga, uthus, en mindre ladugård och stall. Kristinehovs egendom var stor och avgränsades inte enbart till malmgården med närområde utan sträckte sig mellan Brännkyrkagatan ner till dagens Söder Mälarstrand och från Varvgatan till Yttersta Tvärgränd. Vid tiden fanns flera stora ostyckade egendomar i grannskapet, däribland Zinkensdamm och Heleneborg.

På bergen öster och väster om tomten stod, likt på många andra höjder i staden, två kvarnar. På den bergsknalle Högalidskyrkan återfinns idag stod Österlings kvarn, senare även kallad Gubbbhuskvarnen. Kvarnarna stod kvar fram till slutet av 1800-talet.

Stiftelsen Stockholms Borgerskaps Gubbbhus hade bildats år 1788 och ett omsorgshem för borgerskapets änkemän och äldre herrar öppnade samma år i en fastighet på Grevgatan. I Borgerskapets gubbbhus erbjöds bland annat hjälp med de dagliga hushållssysslorna men det fanns också möjlighet att arbeta i husets verkstad.

År 1816 flyttade gubbbhusets verksamhet till Kristinehovs malmgård efter några år av ombyggnationer. På 1860-talet gjordes nya ombyggnationer av malmgården men trots det skulle kravet på modernisering av stiftelsens verksamheter öka under det sena 1800-talet.

Kristinehovs malmgård med de ännu lantliga omgivningarna i slutet av 1800-talet innan utbyggnaden och gaturegleringarna. Källa: Stadsmuseet.

NYTT GUBBHUS I KRISTINEHOV/HÖGALID

Gaturegleringen på Kristinehovs ägor hade lagts ut kring 1880 och finns redovisad på 1885 års karta. Det triangelformade kvarteret Yxan mellan Högalidsgatan, Eols-gatan, Heleneborgsgatan och Varvsgatan fick sin form och utbredning i regleringen. Det var ett omfattande arbete för staden att anlägga gatorna genom denna utpräglad bergiga trakt. Tack vare dynamiten fanns nu tekniken att bemästra de berg som i århundraden setts som ointagliga och ytterst besvärliga för stadsbyggandet. För att kunna skapa den nya Gubbbhusanläggningen i kvarteret Yxan söktes 1902, tre år före bygglovets för den nya byggnaden, lov att uppföra en "terrassmur" för att få ordning bland de söndersprängda bergen och för att kunna skapa en avskild men ändå relativt plan och lättillgänglig trädgårdsanläggning. Genom att anlägga byggnaden högt kunde man få till ett fritt och sunt läge med storslagen utsikt även från de lägre våningarna. Grundförutsättningarna var förträffliga, den nya byggnaden kunde placeras stadigt på berg.

Arkitekt för såväl stödmur som det nya Gubbbhuset var Gustaf Wickman. Han ritade en tre våningar hög byggnad i nyklassicistisk stil med tydliga inslag av tidens kärlek för barockens formvärld. Både den norra och den södra fasaden pryddes med ett mittparti med gavelmotiv. Byggnaden försågs med mansardtak täckt med svart plåt och fasaden putsades i en ljus kulör. Fönstren var spröjsade. Fasaderna smyckades med kolossalpilastrar, kartuscher, festonger och andra klassiska fasadelement som var populära under barocken. Byggnaden utformades med två sinsemellan olika flyglar mot Högalidsgatan i söder. Den östra flygeln inrymde ett kapell och gavs en betydligt mer pregnant utformning än den västra flygeln. Byggnadens i övrigt återhållsamma institutionskaraktär hade således även asymmetriska inslag. Arkitekturen var både återhållsam samtidigt som den pregnanta placeringen, skalan, byggnadens tyngd och associationer till stormaktstidens barockarkitektur gav anläggningen en storslagen aura.

Gubbbhuset 1904-08 under byggtiden. Fotot är taget från dagens Heleneborgsgatan som ännu inte anlagts.
Källa: Stockholmskällan.

Gustaf Wickman (1858-1916) var vid sidan om Ferdinand Boberg landets mest moderna arkitekt kring sekelskiftet 1900. Wickman var influerad av utvecklingen i USA med skyskraporna i bl a Chicago och tilltalades av de möjligheter som ny byggnadsteknik i stål och betong gav. Precis som i Nordamerika kunde det moderna gärna kombineras med rik ornamentik. Hans byggnader kom vanligen att präglas av den nya tidens jugendarkitektur, ofta med inslag av barockens svulstiga fasadelement. Skånes Enskilda Bank (1900) på Drottninggatan samt paviljongen för Stockholms stad som Wickman ritade för Konst- och industriutställningen på Djurgården 1897, är två exempel på Wickmans för tiden nydanande och uttrycksfulla arkitektur.

Dessa två byggnader var utan tvekan välkända för medlemmarna i Borgeerskapets byggnadskommitté. Att det nya Gubbbhusets kapell så tydligt är influerat av 1897 års utställningspaviljong kan vara uttryck för en önskan hos det nya husets beställare.

Wickman var eftertraktad av både näringslivet och det allmänna, han var en auktoritet inom sjukhusbyggande. Bankpalatsen med påkostade naturstensfasader kontrasterar mot de rationella, storskaliga institutioner han ritade. Slakthusområdet i Enskede, Långbro sjukhus och Allmänna Barnbördshuset är exempel i Stockholm. Wickman lyckades alltid sätta personlig prägel även på de offentliga byggnaderna. Ofta är takformerna livliga.

Borgarhemmet kan räknas till ett av Wickmans mer återhållsamma verk. Hans kännetecken finns dock representerade i kapellet med dess högsta tak och barockformade takkupor (för ventilation). Ornamentiken hade inte sett likadan ut utan Wickmans inblandning.

Gubbbhusets prägel av militär kasern- eller kanslibyggnad följde en tendens i tiden där den svenska stormaktstiden fick stå som förebild för det offentliga byggandet. På västra Södermalm uppfördes ungefär samtidigt som Gubbbhuset Södra Barnbördshuset vid Rosenlundsgatan och Allmänna arbetsinrättningen vid Hornsgatan. Båda dessa institutioner har ett anslag och karaktärsskapande detaljer lånade från 1600-talet. Puts och svarta plättak var grundläggande inslag även i dessa anläggningar.

Foto från skriften Borgeerskapets Gubbbhus 1787-1908 (1908)

Allmänna arbetsinrättningen. Stockholmskällan.

Södra Barnbördshuset.

RATIONELLT OCH MODERNT

Det nya gubbbuset uppfördes 1905-08. Enligt samtida press var intrycket modernt och välordnat. Vattenklosetter och vattenburen centralvärme imponerade även om dessa moderniteter blev allt vanligare inom nyproduktionen av bostäder.

I byggnadens källarvåning, som gjordes relativt rymlig, fanns bland annat förrådsutrymmen, tvättstuga, verkstad, ångpannerum och likbod. Genom att gräva ut marken närmast fasaden gavs extra gott ljusinsläpp till arbetslokalerna.

På bottenplan fanns kök, matsal, domestikrum (rum för personalen) samt både enkel- och dubbelrum för de boende, vilka var placerade på båda sidor om den centrerade korridoren. Den västra flygelns bottenvåning upptogs av sjukrum och sjuksal. I den östra flygeln placerades klubb- och läsrum. Längst ut fanns kyrksalen.

På vån 1 och 2 tr fanns framförallt dubbelrum. I flyglarna placerades de gemensamma toalettavdelningarna samt ett antal enkelrum. På dessa våningsplan fanns även domestikrum och ett centralt placerat badrum. På vindsvåningen återfanns en för anläggningen specifik samling rum: verkstäder där de boende, som ofta varit aktiva inom några av de traditionella hantverksyrken som funnits i staden sedan medeltiden, kunde fortsätta utöva sitt kunnande. Det fanns verkstäder för snickeri, skrädderi och skomakeri.

I byggnaden fanns tre trapphus, ett centralt placerat vid byggnadens entré och ett i vardera flygel. Det är oklart om det redan ursprungligen fanns en hiss i centrala trapphuset. Annars bör den ha tillkommit kort efter uppförandet.

Interiör i Gubbbusets matsal 1908, tidstypiskt inredd med paneler och möbler i ek. Foto från skriften *Borgerskapets Gubbbus 1787-1908* (1908)

- **1915** Huvuddelen av dubbelrummen byggs om till enkelrum på samtliga våningsplan.
- **1932** Del av källarvåningen (mittpartiet) byggs om till badavdelning för boende och för personal. Hiss från källarvåning-våning 2 tr tillkommer också enligt ritning.
- **1934** Läkarmottagningen i västra flygelns bottenvåning byggs om och ett "tekök" inreds.
- **1944** Vind inreds med sex enkelrum mot söder i den före detta torkvinden. Nytt takfönster/kupa tillkommer vid den västra flygeln.
- **1951-57** Kapellet restaureras och byggs ut med läktarvåning under ledning av arkitekten Erik Fant. Det ursprungliga vindfånget i bottenplan utökas med förråd och trappa upp till den ovanpåliggande läktaren. Nytt runt fönster ersätter det ursprungliga rundbågiga fönstret vid kapellets östra fasad. Utvändigt tillkommer balkongerna på den västra och östra fasaden.
- **1958** Ombyggnad på bottenvåning-våning 2 tr. Väggar som avdelar läsrum rivs och blir nu en del av klubbbrummet. Köket byggs om och samtliga boenderum får egen WC och handfat.
- **1978** Vindsutrymme mot norrsidan inreds med personalutrymmen och sex nya boendelägenheter i de ursprungliga verkstäderna och kontorsrummen. Ombyggnationen sker efter ritningar av Bengt Bogårdh Arkitektkontor. De nya lägenheterna består av två lägenheter på 1 rum och kokvrå, två st med 1,5 rum och pentry och två lägenheter på 2 rum och kök.
- **1988** Ombyggnad av tre personalutrymmen i vindsvåningens västra del som nu blir två lägenheter på 2 rum och kök.
- **1989** Ombyggnad av del av källarvåning. Soprum utökas, förrådsutrymmen byggs om till omklädningsrum och bastu. Nytt lastintag tillkommer mot den östra fasaden.
- **1990** Ny handikappentré på sydfasad (västra flygeln)
- **1991** Ombyggnad av sjuk- och terapiavdelning på bottenvåningen (västra flygeln). Handikapptoaletter tillkommer.
- **1992** Samtliga lägenhetsdörrar byts ut av brandskyddsskäl. Korridorgolv och lägenhetsgolv höjs. Sammanslagning av mindre rum i före detta torkvind till tre större lägenheter. Ombyggnaden sker efter ritningar av Lennart Pettersson Arkitekter.
- **2002** Fyra ursprungliga fönster i bottenvåning på fasaden mot söder och norr byts ut till franska fönster. På östra fasaden tillkommer ny dörr och trappa i befintligt fönsterläge.
- **2003** Ombyggnad av kök.
- **2005** Ombyggnad i vindsvåningens västra del efter ritningar av Tengbom Arkitekter. Del av lägenhet byggs om till sammanträdesrum och tre takkupor, lika befintliga, tillkommer (en mot öster och två mot väster). Mot söder tillkommer två nya takfönster. Västra flygelns vindsvåning (3 tr) inreds för administrationsutrymmen (arbetsplats, pentry, WC/dusch).

ENKEHUSET PÅ NORRTULLSGATAN

Gubbbuset var inte Borgerskapets första moderna nybyggnad. År 1879 flyttade Enkehusets verksamhet från Hamngatan till det nybyggda Enkehuset på Norrtullsgatan, som då skulle bli den tredje i raden av byggnader för sitt ändamål sedan grundandet 1724. Byggnaden på Norrtullsgatan uppfördes enligt tidens nyrenässansideal med en rik putsarkitektur efter ritningar av Emil Viktor Langlet. Byggnaden uppfördes i tre våningar med källare och vind. Boenderummen placerades på vardera sidor om en centrerad, bredare korridor som sträckte sig på längden genom hela byggnaden. Även källarvåningen var utformad på detta vis med förrådsutrymmen och matkällare på var sida om mittkorridoren. Detta var en typisk planlösning för tidens vårdinstitutioner.

Standarden på Norrtullsgatan var avsevärt högre än den som erbjöds på tidens fattigvårdsinrättningar och det nya Enkehuset kom även ur den aspekten att kontrastera mot den gamla institutionen på Hamngatan. Ett exempel på det är det nya Enkehusets övre två våningsplan som utrustades med mindre dubbelrum istället för de sovsalar som präglade äldre tiders inrättningar. I bottenvåningen fanns ytterligare boenderum, utrymmen för personal, kök samt serverings- och skänkrum som hade direkt anslutning till matsalen via passager. Matsalen var placerad i byggnadens flygel i väster där även kyrksalen var belägen. I den tillhörande Enkehusparken, en engelsk park som anlades samtida med Enkehuset, fanns två uthus, en för avträden och en med tvättrum och likbod.

Erfarenheterna från byggandet och driften av Enkehuset bör ha påverkat utformningen av Gubbbuset. Hur byggnaden fungerade torde också ha haft betydelse för hur det nya Enkehuset, som byggdes intill Gubbbuset i mitten av 1960-talet, planerades.

Enkehuset på Norrtullsgatan blev precis som Gubbbuset snart inringat av stenstadsbebyggelse.

VERKSAMHETEN FLYTTAR TILL HÖGALID

På 1950-talet hade Enkehuset på Norrtullsgatan tjänat ut som vårdinstitution för borgerskapets änkor. Att de boende skulle tvingas dela rum framstod nu som allt för omodernt och inte heller särskilt funktionellt. Rinnande vatten, wc och andra moderna faciliteter saknades också. 1965 flyttade verksamheten istället över till det nybyggda Enkehuset i kv. Yxan. Fastigheten Heimdall 22 på Norrtullsgatan såldes till John Mattsons Byggnads AB som sedan hyrde ut lokalerna i fastigheten till Stockholms Universitet. Enkehuset på Norrtullsgatan fick enligt uppgifter endast säljas under förutsättning att en ny vårdinstitution uppfördes på tomten i Högalid. En tomt med en äldre byggnad "byttes" därmed till en ny, modern byggnad på en annan fastighet.

Det nya Enkehuset uppfördes efter ritningar av Voldemar Karilaid. Den estlandsfödde Karilaid ritade utöver Enkehuset ett antal flerbostadshus åt Svenska Riksbyggen under 1950-60-talet, exempel på hans arkitektur finns i Uppsala, Skellefteå och Jönköping.

Enkehuset uppfördes som en vinkelbyggnad i fem respektive ett våningsplan med souterräng. Den högre volymen i söder gavs en stram 1960-talsdräkt med fasad i rött tegel, halvt indragna balkonger och tidsenliga fönster med sidoförskjuten mittpost. Fasadpartier med sandsten och fönster i teak samt en kraftfull taklist i koppar adderade ett påkostat intryck till den mycket rationella boendedelen. De boende skulle äta i en gemensam matsal som ihop med köket planerades i envåningsdelen längs Heleneborgsgatan. Fasaderna mot gården kläddes i sandsten och hade generösa fönsterpartier.

Enkehuset utrustades med lägenhetsrum med plats för 75 boendegäster. Till varje rum hörde ett mindre kapprum och ett WC-utrymme med tvättställ och bidé. Gemensamma badrum med kar fanns på varje våningsplan. Rummen placerades på ömse sidor om en bred mittkorridor i enlighet med Gubbhuset, Enkehuset på Norrtullsgatan och andra äldre vårdinstitutioner. Till bottenvåningen förlades samlingsrum, personalutrymmen samt sjukköterske- och vaktmästarbostad. I källaren fanns bl. a. förråd, pannrum och hobbyrum.

TILL- OCH PÅBYGGNADER UNDER 1990- OCH 2000-TAL

Under 1990-talet gjordes ett flertal ombyggnationer av Enkehusets lågdel vilket till sist gjorde att den blev en länkbyggnad som kopplar ihop Gubbhuset och Enkehuset. Den mest omfattande etappen gjordes 1994-95 efter ritningar av Hellberg och Lundqvist Arkitektkontor. Lågdelen byggdes till och på med ett nytt våningsplan. Syftet med ombyggnationen var att uppfylla behovet av lägenhetsrum för demensboende, vilka placerades i det nya våningsplanet. Matsalen på bottenplan blev kvar men den ursprungliga fasaden mot gårdsplanen i söder revs delvis (pelare och delar av fasad bevarades) och byggdes in med en glasad fasad.

Det påbyggda våningsplanet utformades mot gården med en 1960-talsinfluerad fasad med indragna balkonger. Mot norr byggdes en rad burspråk i ek. Under 2000-talets början genomfördes ytterligare ett par projekt. En ny gemensam entré med reception skapades i en tillbyggnad som kopplade samman byggnaderna och en loggia i betong markerade det nya entréläget. Lågdelen västra fasad mot Varvsgatan byggdes ut med en mindre volym med lastkaj och lyftbord samt utrymme för avfallshantering.

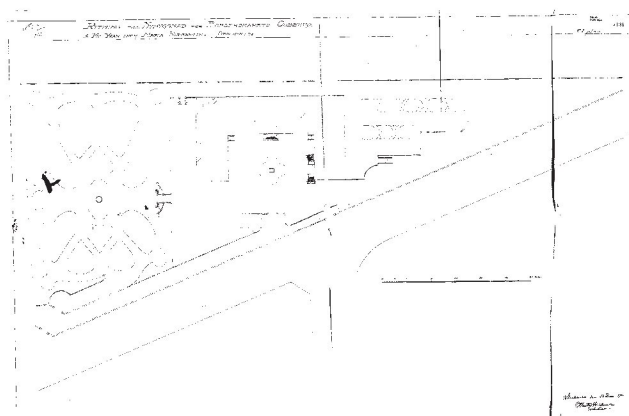
I kvarteret Yxans nordvästra del har yttre ändringar och tillägg gjorts under 1990- och 2000-talet.

TRÄDGÅRDSANLÄGGNINGEN

Kartor, ritningar, äldre foton och litteratur ger en ofullständig bild av hur trädgårdsanläggningen varit tänkt att fungera och hur den varit utformad. Klart är att det gångvägsnät som Gustaf Wickman skissade på bygglovsritningar från 1905 inte förverkligades i den jugendslingrande form han avsåg.

De äldsta fotografierna visar att den västra delen av trädgården, som låg lite lägre än Gubbhuset, utfördes enligt Wickmans intentioner till en promenadpark men med avsevärt förenklat gångvägsnät. Lövträd planterades i regelbundet mönster. Gångarna var grusbelagda och ringade in gräsytor.

Hur den östra delen såg ut och användes är inte lika uppenbart. Trädgården var i huvudsak en prydnads- och rekreationsanläggning. På mentalsjukhus och andra inrättningar var odling och trädgårdsskötsel ofta en del av behandlingen men något liknande var sannolikt inte aktuellt för herrarna på Gubbhuset. Foton från 1930-talet visar dock att odling för kökets behov kan ha förekommit på den inre delen av den östra gården. Äppelträd längs Högalidsgatan talar samma språk.

Situationsplan, bygglovsritning 1902. Notera det avancerade gångvägsnätet.

Den nyuppförda anläggningen med gräsytor, grusgångar och nyplanterade träd. Ingen naturlig vegetation sparades.

Den centrala delen, söder om Gubbbuset var ursprungligen och åtminstone några årtionden framåt uppdelad på fem olika gräsytor med smala grusgångar emellan. Det förefaller som om de större av dessa gräsytor planterades med träd av varierande arter. På foton från 1930-talet och senare kan man se en blandning av löv- och barrträd här. Att blanda träd på det sättet var vanligt under det sena 1800-talet.

Inga fullständiga planer eller foton över trädgården har påträffats från tiden efter 1930-talet. Den västra delen omformades kraftfullt i samband med att Enkehuset byggdes i mitten av 1960-talet. Erica Anjou AB, ett av tidens större landskapsarkitektkontor svarade för ritningarna. Hårdgjorda ytor och parkering infördes liksom angöringsvägen längs västra staketet till det nya kökets varumottag. Stora delar av västra gården belades med betongplattor. Flera kvadratiske vattendammar placerades på den plattlagda ytan. Längs den plattlagda ytan anordnades planteringsytor men någon växtförteckning har inte påträffats. Formerna i 1960-talsomvandlingen var på tidstypiskt sätt geometriska med mycket räta linjer.

I samband med 1990- och 2000-talens om- och tillbyggnader av matsals/länkbyggnaden har stora delar av 1960-talstillskotten rivits och ersatts. Ytan väster om Enkehuset har inte ändrats i lika hög utsträckning.

Den centrala delen av gården har omformats under 2000-talet efter en donation. Margaretha Heiners Rosenträdgård har anlagts ca år 2010.

1930 års karta visar att relativt stora delar av gården var grästäckt.

Odaterat vykort, fotot är taget före 1957. Här framgår hur träden på gårdens centrala del var olika både till art och storlek. Formklippning verkar ha förekommit.

Foto taget från Högalidskyrkans torn 1933. På bilden framgår att den östra delen av gården hade en öppen karaktär och säkerligen nyttjades för viss nyttodling. Högalids-gatan gav på denna tid en rationell förbindelse med Söder Mälarstrand.

STADEN RINGAR IN BORGARHEMMET

När Gubbbuset byggdes 1905-08 var de närmaste omgivningarna rent lantliga. Stadsmässig bebyggelse fanns egentligen endast längs Hornsgatan. Men väldiga omdaningar var beslutade och genomfördes samtidigt och årtiondena närmast efteråt. Framdragandet av det på 1880-talet beslutade vägnätet och anläggandet av Söder Mälarstrand banade väg för staden att på allvar växa ut till Södermalms västliga delar. Staden förvärvade under 1890-talet mark av Stockholms borgerskap, Ludvigsbergs mekaniska verkstad och Münchens Bryggeri för att kunna genomföra nödvändiga regleringar i den besvärliga terrängen. I ett helt nytt gatunät skulle Högalidsgatan få en huvudroll som en bred och förhållandevis flackt lutande uppfartsgata mot centrala staden. Högalidsgatan var en förutsättning för fortsatt exploatering av nordvästra Södermalm. Sannolikt avsågs den kunna trafikeras med spårvagn.

Regleringarna runt kvarteret Yxan kring sekelskiftet är gjorda i Lindhagenplanens anda med stora ingrepp i landskapet för att bereda plats för den nya tidens stad. Kristinehovs trädgårdar och platsen för själva malmgården kvarter- och tomtindelades för att kunna bebyggas med stenstadshus. Men det är tydligt att de norrvända höga bergen med 1800-talets sätt att se inte kunde utvecklas till en fullt utbyggd stenstad. Såväl blivande Högalidsparken, Skinnarviksparken och Pålundsparken var utlagda som parkmark.

Viss fullskalig stenstadsbebyggelse började uppföras kring 1910 och under 1920-talet bebyggdes Heleneborgsgatan och västra delen av Högalidsgatan till en tät stenstadsmiljö. 1923 backade staden från möjligheterna att bebygga vissa tomter i kvarteret Hyveln och istället låta dem vara parkmark. Dessa tomter ligger direkt norr om Gubbbuset och ett bebyggande hade raderat all utsikt mot Riddarfjärden och den centrala staden. På samma sätt hade inte Gubbbuset blivit synligt från Riddarfjärden och Norr Mälarstrand.

Borgarhemmet år 1914 med naturstensmuren som omger tomten och sträcker sig längs med Högalidsgatan. På andra sidan gatan skymtar berget nedanför nuvarande Skinnarviksringen, kvarteret Marmorn och Gnejsen. Muren längs med Kristinehovsgatan har ännu inte anlagts.

Foto taget ca 1907 med Högalidsparken och Varvsgatan i förgrunden. Gubbbuset är under uppförande och syns i vänster bildkant. Gubbbusets befintliga anläggning i Kristinehovs malmgård hade var delvis plankomgårdad och användes för odling. Orangeribyggnaden/växthuset syns framför malmgårdens västra flygel.

BERGSFORMATIONER OCH GATUREGLERINGAR PÅ SÖDERMALM

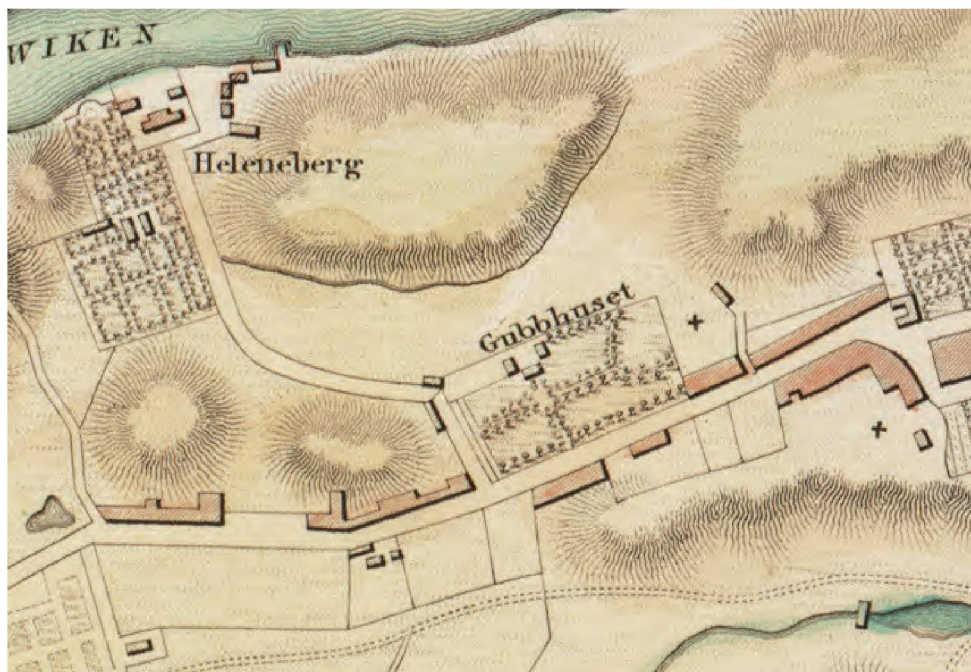
Stockholm är byggt på en av världens äldsta berggrunder. De väldiga öst-västliga förkastningarna och sprickdalarna i urberget som präglar stadslandskapet uppskattas vara cirka 2000 miljoner år gamla. Skärgårdslandskapets åsar, dalgångar, berg i dagen, sprickdalar och förkastningar har på så vis varit styrande vid utbyggnaden av staden och kulturmiljön har så även formats efter de förutsättningar som landskapets karaktär och topografi har givit.

Utvecklingen har gått från en bergig skärgård till stad med inslag av berg. Staden har växt fram genom att gator dragits och bebyggelse uppförts. Under senare halvan av 1800-talet startade ett sprängningsarbete där stadens ursprungliga kuperade topografi nu på många platser kom att ersättas med planare gator och kvarter som var mer lättillgängliga att vistas på. I delar av staden bevarades dock större bergspartier med dramatiska sprängkanter mot angränsande gator. En förutsättning för den moderna stadens framväxt var den snabba tekniska utvecklingen som skedde parallellt. Dynamiten, som nyligen uppfunnits, i kombination med nya moderna verktyg och maskiner underlättade kraftigt de sprängnings- och anläggningsarbeten som kom att genomföras vid den här tiden.

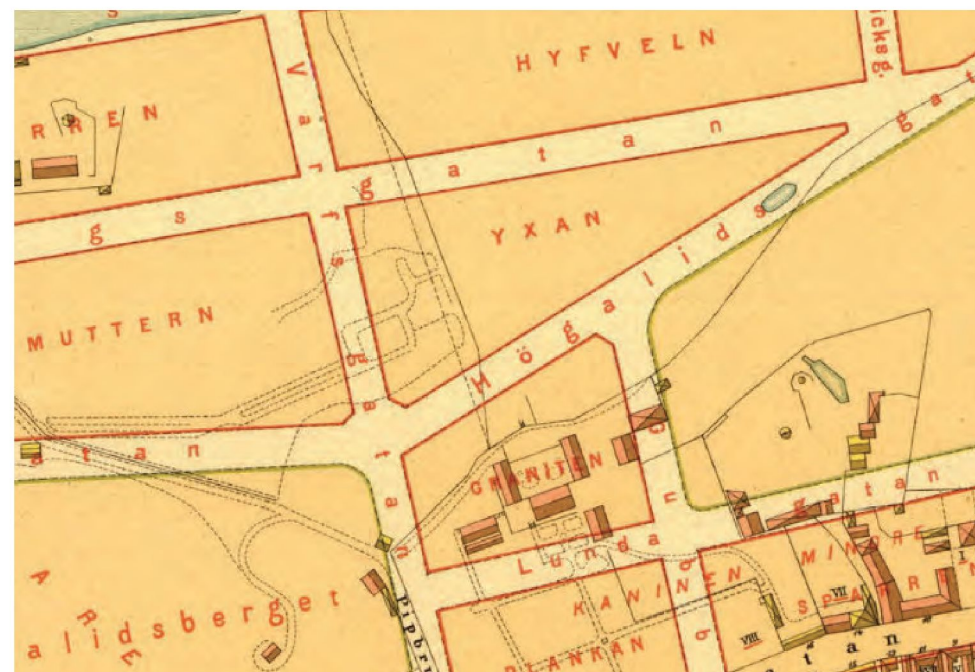
Södermalm präglades då liksom idag av ett flertal större berg, Skinnarviksberget, Mariaberget, Katarinaberget, Stigberget, Asöberget och Fåfången. Dessutom finns flera berg på andra delar av Södermalm. Mer enskilt belägna är Högalidsberget, Ansgarieberget, Bergsgruvan, Tjurberget i väster och Vita Bergen i öster. Blecktornsområdet, Eriksdalslunden och Tantolunden däremot ingår i en sammanhängande men lägre bergskam längs Södermalms södra kant. De omfattande sprängnings- och anläggningsarbeten som påbörjades i slutet av 1800-talet, innebar att flera av dessa berg omformades på olika sätt och skapade den stadsbild som präglar Södermalm idag. Högalidsgatans nuvarande sträckning, som tidigare hade en mer slingrande karaktär, drogs fram omkring år 1900 och innebar att de intilliggande bergsknallarna tillhörande Skinnarviksberget delvis formades om. På 1920–30-talet bebyggdes även denna del av berget (Skinnarviksringen, kvarteret Marmorn och Gnejsen) och mot Högalidsgatan och vid Kristinehovsgatans förlängning uppfördes en högre mur, av liknande slag som Borgarhemmets mur på andra sidan Högalidsgatan.

Högalidsgatan från nordost år 1930. Bebyggelsen i kvarteret Marmorn på berget håller på att färdigställas. Den naturliga bergsformationen som präglar gaturummet framträder särskilt på denna bild. Foto hämtat i HSB:s arkiv.

1885 års karta visar det nya planerade gatunätet och befintlig bebyggelse.

1836 års karta visar hur trakten dominerades av malmgårdar med odlingar och av rejäla bergknallar.

SKINNARVIKSPARKEN

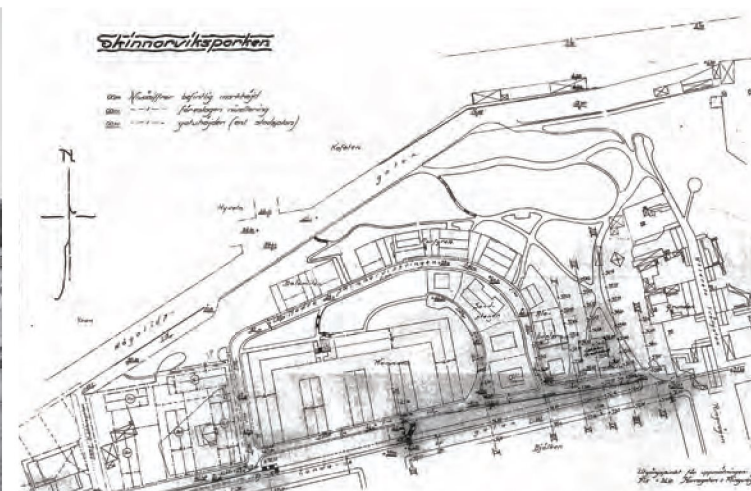
Lindhagens generalplan över Stockholm från 1866 hade en uttalad ambition att avsätta ett antal av de obebyggda höjdpartierna i staden för allmänna parker. En av anledningarna var att de bergiga områdena var problematiska att införliva i det rutnätsystem med raka gator som präglade Lindhagenplanen. Under 1910-talet bedrevs parkarbeten i bergssluttningarna närmast Söder Mälarstrand. 1915 hade namnet Skinnarviksparken fastställts men först på 1930-talet startade arbetet med parkens utformning under ledning av stadsträdgårdsmästaren Mauritz Hammarberg. Platsens naturliga förutsättningar skulle i största möjliga mån bevaras och var det som fick syra utformningen.

1921 startade sprängnings- och schaktningsarbeten mellan Högalidsgatan och Lundagatan varvid vägar drogs fram och planteringar anlades. Parkarbetena längs med Lundagatan och Skinnarviksringen pågick under större delen av 1930-talet och även runt om kvarteret Marmorn.

Funktionalismens ideal och det sociala engagemang som präglade tiden hade stor påverkan på medvetenheten kring betydelsen av parker och grönytor i stadsmiljön.

Framdragningen av Lundagatan västerut genom Skinnarviksberget år 1906-10. Dåvarande kv. Kaninen Mindre, nu kv. Gnejsen

Situationsplan över del av Skinnarviksparken söder om Högalidsgatan, 1929. Ritning hämtad från Trafikkontorets arkiv.

Flygfoto från nordost 1932. Kvarteret Marmorn tronar upp sig på berget med de pampiga villorna längs med Skinnarviksringen nedanför. Foto Oscar Bladh. Källa: Digitala stadsmuseet

NYA SÄTT ATT BYGGA STAD

I 1800-talsplanerna lämnades den vidsträckt Skinnarviksparken som park även om den skulle delas av Ringvägens anslutning till Söder Mälarstrand.

I det stadsbyggande som tog form efter sekelskiftet, med stadsplaneraren Per Ololf Hallman i förgrunden, såg man nya möjligheter i de kuperade områden som stenstaden inte nått. Bland annat Lärkstam, Röda bergen, Helgalunden och Blecktornsområdet bebyggdes på ett sätt där terräng och grönska bejakades och utnyttjades som bärande inslag i stadsplanerna. Skalan skulle helst vara lägre än i stenstaden och Hallman såg gärna enfamiljshus på vissa platser. Skinnarviksringen var en sådan plats och här kom ett litet antal påkostade villabyggnader att uppföras under 1920-talets mitt.

Väster om villorna planerades under 1920-talet för flerbostadshus i storgårdskvarter. Men de stora omsvängningarna i svensk arkitektur och planering åren kring 1930 kom att få stor påverkan på områdets vidare utbyggnad. 1929 antogs en stadsplan för Skinnarviksområdet som medgav friliggande flerbostadshus, lamellhus, med gaveln mot Lundagatan i halvöppna kvarter. Redan 1930 reviderades planen för kvarteret Marmorn där bebyggelsestrukturen öppnats upp än mer i funktionalistisk riktning.

Det nybildade HSB lät 1930-32 bebygga kv Marmorn med flerbostadshusbebyggelse som är väsensskild från de några år gamla villorna. Med strikta, rätvinkliga och stora volymer med långsgående balkonger utformade av HSB:s chefsarkitekt Sven Wallander förändrades områdets prägel och siluett fullständigt.

Skinnarviksringen 6, cirka 1930. Digitala Stadsmuseet.

Skinnarviksringen 8, cirka 1930. Digitala Stadsmuseet.

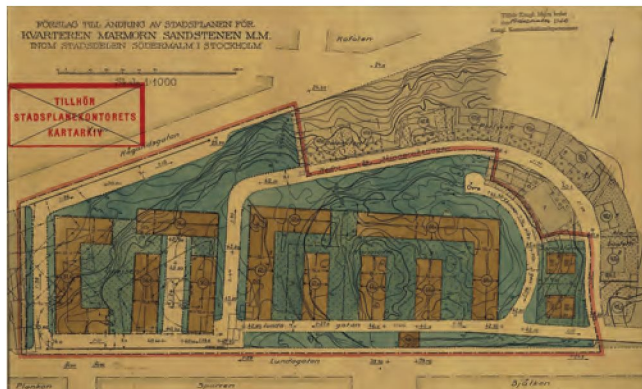

Nybyggda flerbostadshus i kvarteret Marmorn, 1932. Digitala Stadsmuseet.

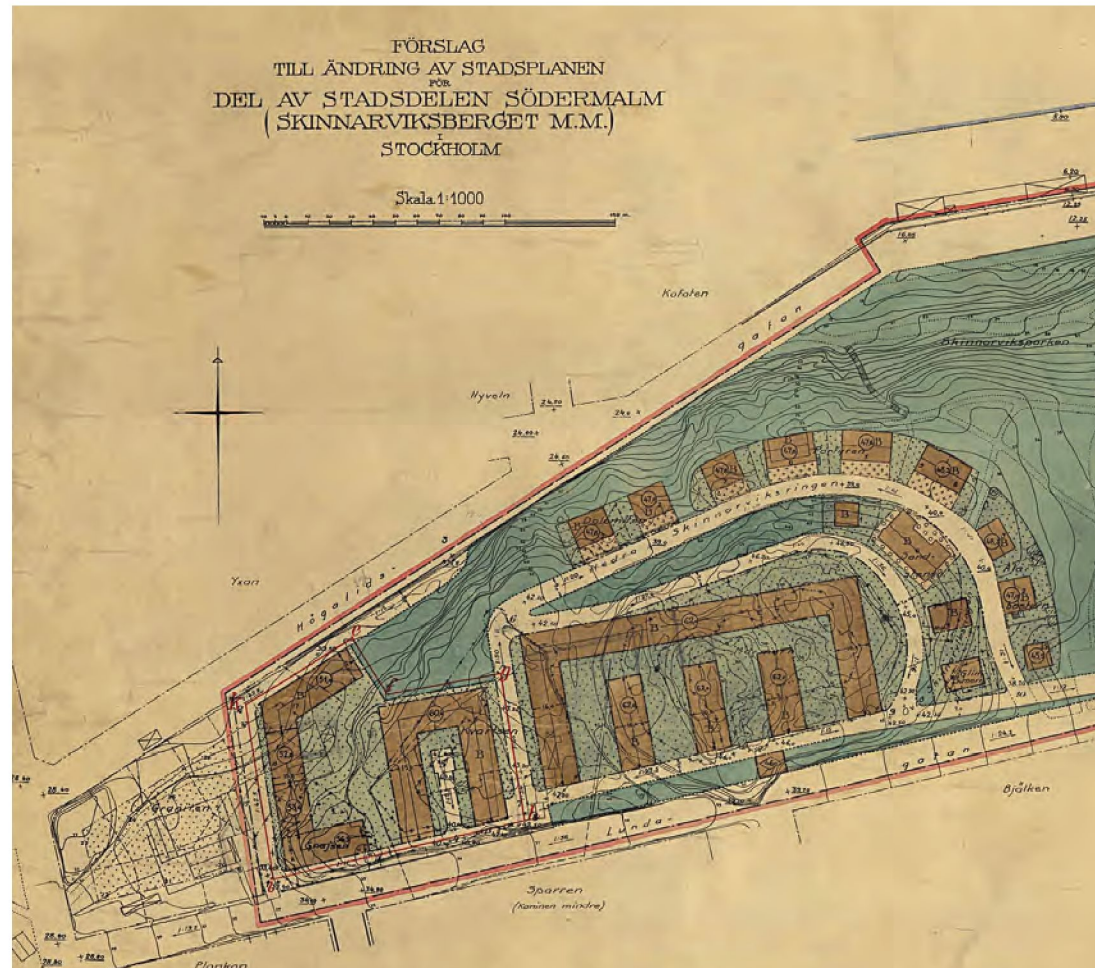
I intilliggande kvarteret Gnejsen byggdes 1931-32 tre huskroppar med mer traditionell fasadutformning, ritade av Teodor Kellgren för stiftelsen Wilhelm Govenii minne.

Slutningen ned mot Kristinehovs malmgård och den planerade Gubbhusgatan avsågs i 1929 års plan bebyggas med ett halvt storgårdskvarter som följde den nya gatan (med en smal remsa förgårdsmark) och dess ramp ned mot Högalidsgatan. Denna anslutning med ramp till Högalidsgatan ingick inte i 1880-talets regleringsplaner.

I 1930 års plan ändrades byggrätten för byggnaden längs Gubbhusgatan till en kortare byggnad med friare läge i förhållande till gatan.

1930 års plankarta som visar att bebyggelsestrukturen för kvarteret Marmorn öppnat upp sig mot norr.

Utsnitt från 1929 års stadsplan över Skinnarviksområdet. Kristinehovsgatans (dåvarande Gubbhusgatan) anslutning till Högalidsgatan fastläggs genom denna plan. För kvarteret Marmorn redovisas en hästskoformad byggnadskropp som öppnar sig mot söder och omger tre mindre, parallellställda huskroppar.

1934 var det åter dags för en ny plan för kvarteret Gnejsen som tydliggjorde paradigmskiftet inom stadsplaneringen. Byggrätten är nu uppdelad på två friliggande volymer med bred förgårdsmark, ett tydligt exempel på idealet om hus-i-park.

År 1939-40 uppfördes inom nuvarande Gnejsen 5, ett utpräglat funktionalistiskt bostadshus vars lägenhetsindelning tydligt avspeglas i fasaderna. Ernst Grönwall ritade byggnaden för Föreningen Handelsgårdens hemgård. Byggnaden var Sveriges första hemgård för kvinnliga handelsidkare.

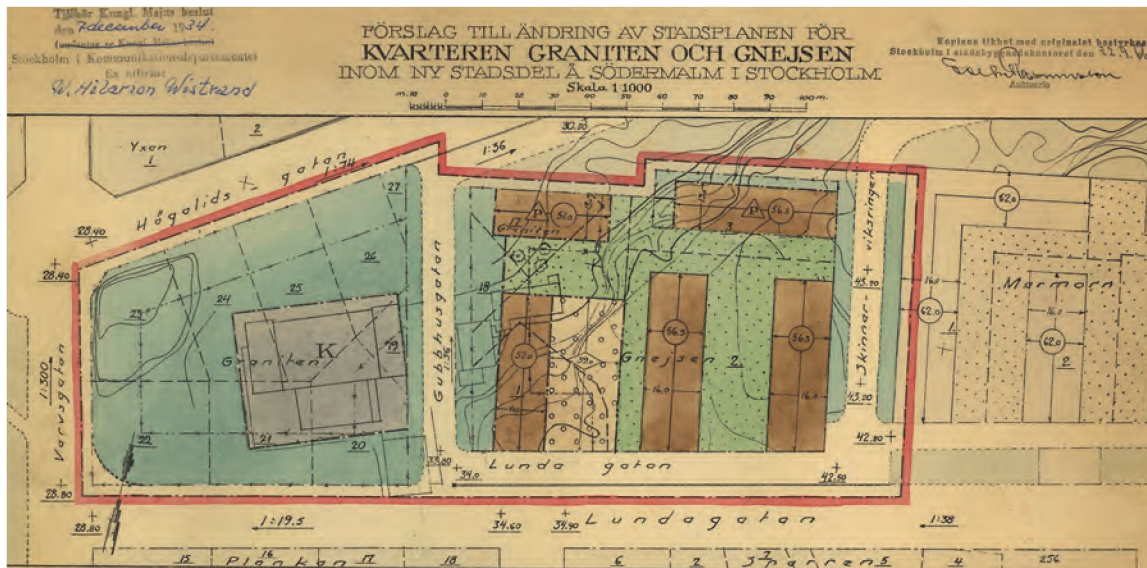
Funkishuset i tegel inom Gnejsen 4 byggdes åren 1941-42 av Olle Engkvist efter ritningar av Albin Stark. Byggnaden var ett kollektivhus med restaurang och barnkrubba. Samtliga byggnader inom kvarteret Gnejsen var alltså uppförda av stiftelser eller föreningar.

Nytt i 1934 års plan var att Kristinehovs malmgård markerades med K, kulturresevat. Resten av kvarteret lades ut som park. De långlivade tankarna om att förvandla kvarteret till stenstad ändades därmed. Lösningen för Gubbhusgatans, nuvarande Kristinehovsgatan, anslutning till Högalidsgatan låg fast. Sannolikt anlades vägen och rampen med terrassmur åren kring 1935.

Vid Skinnarviksringen fortsatte byggandet under 1930- och 40-talen efter 1929 års plan, nu med flerfamiljshus i det mindre formatet. Porfyren 7 uppfördes 1934-35 och i kvarteret Dolomiten byggdes 1936 två flerfamiljshus med två- och trerumslägenheter.

Husen i Gnejsen 2 uppfördes 1931-32 efter ritningar av Teodor Kellgren. Foto: B. Nordberg, Stadsmuseets gråarkssamling,

1934 års plankarta som redovisar ändringar av stadsplanen för kvarteren Graniten och Gnejsen. Kristinehovs malmgård har nu lagts ut som kulturresevat och omgivande mark som parkmark. 1934 års plan innebar även ett tydligt skifte i stadsplaneringen från den mer slutna strukturen som tidigare redovisats för kvarteret Gnejsen till friliggande volymer med bred förgårdsmark enligt idealet om hus-i-park.

Byggnaden i Gnejsen 5 uppfördes 1939-40 efter Ernst Grönwalls ritningar. Byggnaden ritades för Handelsgårdens Hemgård. Bild från BRF Solhjuet.

Funkishuset i Gnejsen 4 uppfördes 1941-42 efter ritningar av Albin Stark. Bild från Wikipedia, mars 2018.

FORTSATT UTBYGGNAD AV OMRÅDET

Högalid är relativt opåverkat av de stora infrastrukturprojekten vid 1900-talets mitt men här finns inslag av efterkrigstidens arkitektur och stadsplanering, främst i form av kvarteret Plankan, söder om Kristinehovs malmgård, med gångbron till Högalidsparken. Medan Plankan underordnar sig den äldre kvartersstrukturen är bron ett tydligt exempel på hur man vid tiden sökte tredimensionella och trafikseparerade lösningar. Kvarteret Plankan var fram till 1960-talet ett brokigt kvarter med industriell karaktär som präglades av verkstäder och skjul. 1964-68 revs industribebyggelsen och ersattes av flerbostadshus för Hyreshus i Stockholm (sedemera del av Svenska Bostäder) efter ritningar av arkitekten Lars Bryde. Bebyggelsen utformades enhetligt runt en väldig innergård.

Kvarteret Kofoten i västra delen av Skinnarviksparken köptes in av Münchenbryggeriet på 1890-talet från Borgerskapet som då stod som ägare av marken. 1897 uppfördes på tomten en större byggnad i rött tegel inrymdes stall och smedja. 1906 byggdes anläggningen ut i öster. Byggnaden var belägen utmed bergets topografi ner mot Söder Mälarstrand. 1982 ersattes den stora stallbyggnaden av Skinnarvikens seniorboende. Kvarteret bebyggdes med sex punkthus i 4-6 våningar som placerades på underbyggda terrasser som trappades upp i sluttningen från Söder Mälarstrand. Byggherre var Svenska Bostäder som också hade kontor i ett av husen. För utformningen av kvarteret ska en arkitekttävling ha utlysts 1977 där White arkitekters förslag vann mot bl.a. Gert Wingårdh och Kerstin Gässte.

För kvarteret Kofoten och det i öster belägna kvarteret Ludvigsberg, utarbetades en ny detaljplan som vann laga kraft 1977. Planen innefattade utöver den nya bebyggelsen även en gång- och cykelväg som skulle binda samman Mariaberget med Högalidsområdet. Planen innebar även att Högalidsgatans östligast belägna sträcka omvandlades till parkmark runt den nya gång- och cykelvägen. Högalidsgatan som fram till dess hade fortsatt ner med anslutning till Söder Mälarstrand, stängdes nu av för biltrafik i denna del och en vändplan vid Eolskatan anlades. Denna radikala åtgärd var en av 1970-talets många insatser på Södermalm för att begränsa och styra biltrafiken. Det finns ett tydligt modernistiskt anslag i angreppssättet att stärka parkstråket och skapa trafikseparerade gång- och cykelförbindelser.

Münchenbryggeriets stallbyggnad i kvarteret Kofoten, 1906. Till höger den blivande Eolskatan.

Kvarteret Plankan från väster år 1951 innan verkstadsbebyggelsen ersattes med bostäder. I bakgrunden till vänster syns bostadsbebyggelsen i kvarteret Gnejsen, uppförd på 1930-talet.

Plankarta för kvarteret Kofoten m.m. (laga kraft 1977). Planen innebar förutom nybyggnad i kvarteret Kofoten att Högalidsgatans östra del utlades till parkmark med gång- och cykelväg.

KULTURVÄRDEN

Högalidsgatan sedd österifrån med Högalidskyrkan och Högalidsparken i blickfånget. Till vänster den enkelriktade Kristinehovsgatan som kantas av en stödmur mot Högalidsgatan. Till höger tornar Borgarhemmets höga mur upp sig.

BORGARHEMMET I HÖGALID

Stockholms Borgerskap har sedan medeltiden varit en betydande maktfaktor i staden och svarade fram till senare delen av 1800-talet för Stockholms administration, socialvård samt militära skydd och beredskap. Historiskt sett har Borgerskapet följaktligen haft en central roll för Stockholms framväxt som storstad. Fram till det att ständsriksdagen avskaffades och ersattes med ett tvåkammerssystem 1866, var det Borgerskapet som hade den politiska makten i huvudstaden. Flertalet byggnader, statyer och gatunamn i centrala Stockholm har bekostats av Stockholms Borgerskap, Börshuset är ett exempel på det.

Sedan åtminstone 1700-talet har Borgerskapet bedrivit social verksamhet och fattigvård i egen regi. Stadens första änkehus och gubbbhus öppnade på initiativ av Borgerskapet vid den här tiden. Borgarhemmet vid Högalid representerar en äldre form av vårdinrättning i staden med rötter i 1700-talet. Både Gubb- och Enkehuset utformades med rum placerade på ömse sidor om en bred, centrerad korridor, vilket är utmärkande för äldre vårdinstitutioner. De samhälls- och socialhistoriska värdena knutna till Borgerskapets verksamhet i Högalid är mycket stora.

Borgarhemmet har tydliga kopplingar till det närbelägna Kristinehovs malmgård som var en donation från en av Borgerskapets styrelsemedlemmar, Georg Fredrik Diedrichsson. Gubbbhusets verksamhet var inrättad på Kristinehov från 1816 till att den nya byggnaden uppfördes i kvarteret Yxan på andra sidan Högalidsgatan. Kristinehov är en av stadens mer välkända malmgårdar och genom sitt relativt fria läge med omgivande grönska är det ännu möjligt att föreställa sig hur den tidigare var mittpunkt i en lantlig del av staden. Genom gaturegleringar och uppförande av storskalig bebyggelse under 1900-talets mitt har trädgårdsanläggningen försvunnit och sambanden med omgivningen försvagats. Den visuella och symboliska kopplingen mellan malmgården och Gubbbuset är ännu stark och Borgerskapet har ännu en stark närvaro i närområdet genom att man driver verksamheten på seniorboendet Nya Christinehof i Gnejsen 4 (F.d. Handelsgårdens hemgård) och äger och förvaltar lägenheter i 1920-talshuset Muttern 11.

Kvarteret Yxan representerar dels 1800-talets storstadsmässiga stadsbyggnadsplaner och 1900-talets stadsbyggande, som utgör betydande delar av uttrycket för riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. 1900-talets fyra första decennier finns representerade i relativt enhetliga bebyggelsemiljöer i kvarteren runt om Yxan. Borgarhemmets trädgård bidrar med grönska och öppenhet i stadsrummet, en viktig del av det tidiga 1900-talets stadsbyggandsideal i Stockholm, där den sparade grönskan och terränganpassningen hade en betydande roll. En från kulturhistorisk synpunkt viktig grön koppling finns mellan Yxan och Högalidsparken i sydväst och längs med Skinnarviksberget och Skinnarviksringen i nordost.

Malmgårdens västra flygel sett från Kristinehovsparken.

Borgarhemmets upphöjda läge på berget, den synliga placeringen mot Riddarfjärdens vattenrum och de olika årsringar som representeras i Borgarhemmet och dess närmsta omgivning har också tydlig bäring på riksintresset och de stockholmska särdragen som utgör en betydande del av det nationella intresset.

BORGARHEMMETS GUBBBUS

Borgarhemmets gubbbhus uppfördes efter ritningar av Gustaf Wickman, en av de mest framstående arkitekterna i landet kring sekelskiftet 1900 och den mest moderna arkitekten vid sidan om Ferdinand Boberg. Även då Borgarhemmet tillhör ett av de mer återhållsamma verken signerade Wickman kan flera av hans kännetecken så som kapellet voluminösa takform och ornamentiken hittas i byggnadens formspråk.

Borgarhemmets upphöjda läge i terrängen i kombination med byggnadens arkitektoniska uttryck och tunga, monumentala volym inordnar sig tydligt i 1800-talets tradition av institutionsbyggnader uppförda med tunga murar och stora våningshöjder. Borgarhemmets barockinfluerade formspråk, putsade fasader och svarta tak anknyter

till den svenska regementsarkitekturen och i synnerhet de militära kasern- och kanslibyggnaderna.

Exteriört är byggnaden välbevarad sedan den uppfördes vid 1900-talet inledande år och utvändiga renoveringar har gjorts utan att påverka dess ursprungskaraktär. Invändigt har renoveringar medfört att karaktären påverkats men korridorsystemet med de rymliga, centrerade mittkorridorerna, finns huvudsakligen bevarad.

Borgarhemmets gubbbhus har både höga arkitekturhistoriska och byggnadshistoriska värden. Att byggnaden exteriört har en i hög grad välbevarad karaktär stärker också byggnadens kulturhistoriska värden.

TRÄDGÅRDSANLÄGGNINGEN

Borgarhemmets trädgårdsanläggning utformades ursprungligen av Gustaf Wickman men omarbetades av Erik Anjou på 1960-talet. Gården präglas också av ombyggnader från 1990- och 2000-talen. Gården har idag ingen sammanhållen karaktär och de ursprungliga nivåskillnaderna är inte lika framträdande som de en gång var.

Den triangelformade delen av gården i öster, ska enligt kartmaterial från 1930-40-talet haft en enklare karaktär med huvudsakligen gräsplanterade ytor och en grusad gång, vars sträckning finns kvar idag. Idag präglas denna del av gården av flera sentida inslag, bl.a. har ett lusthus tillkommit och de grusade gångarna har plattlagts. Närmast öster om gubbbuset har trädgården en mer bearbetad karaktär med planteringar av avenbok och buxbom, som troligtvis tillkom på eller 1980- eller 90-talet.

Trädgårdsanläggningen har genom de många ändringarna sammantaget begränsade kulturvärden men karaktären av en äldre anläggning från 1900-talets början finns delvis kvar genom de äldre träd som finns bevarade och det ursprungliga gjutjärnsstaketet som omgärdar fastigheten.

ENKEHUSET

Enkehuset, ritad av arkitekten Voldemar Karilaid, är i huvudsak en välbevarad 1960-talsbyggnad, både exteriört och interiört. Byggnadens rationella och strikta formspråk härrör från en modernistisk tradition där fasadutformningen i hög grad styrs av planlösningen. Den repetitiva fönstersättningen, trapphus med avvikande fönstersättning och balkongrader är typiska karaktärsdrag för byggnader från denna tid. Materialvalen, med fasader i rött tegel, detaljer av sandsten, snickerier och portar i ek samt den breda kopparklädda taklisten är tidstypiska och representerar i hög grad modernismens tanke om lättsköta, vackra material. Även då Enkehuset har en tydligt egen identitet i sitt sammanhang kan det genom de röda tegelfasaderna kopplas samman med 1920-talsbebyggelse i närområdet och Högalidskyrkan.

Den före detta lågdelen av Enkehuset, som idag utgör länksbyggnad till gubbbuset påverkades i hög grad under 1990-talet genom omfattande till- och påbyggnader. Den delen av byggnaden har därmed begränsade kulturvärden.

Sammanfattningsvis har Enkehuset bebyggelsehistoriska och arkitekturhistoriska värden som en berättare om tidens vårdbyggnader och som en tydlig representant av modernismens formspråk och uttryck.

BERGSKÄRNINGAR OCH MURAR

På Södermalm finns en mångfald av synliga bergsformationer i olika skalor bevarade som starkt bidrar till stadens särprägel och karaktär. Det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets bergskärningar var en förutsättning för Stockholms och i synnerhet Södermalms bebyggelseutveckling. Bergsformationerna och bergsskärningarna utgör idag tydliga, synbara exempel på Stockholms topografiska förutsättningar och hur staden har växt fram genom att berg har bebyggts, sprickdalar har överbyggts och

Borgarhemmets gubbbhus signerat arkitekten Gustaf Wickman. Naturstensmurarna på var sida om Högalidsgatan utgör en stor del av gatumiljöns prägel och skapar ett för Södermalm karaktäristiskt gaturum.

gator har sprängts fram. Bergsformationer av olika slag speglar följaktligen Södermalms framväxt och utgör en betydande del av den stadsbild som kan bevitnas idag. Topografin och hur den har hanterats i stadsbyggandet genom tiderna ger uttryck åt såväl bebyggelsehistoriska som pedagogiska värden som vittnesbörd om hur staden såg ut en gång i tiden. Särskilt det förra sekelskiftets omfattande sprängningsarbeten bidrog till dess framväxt och var ett viktigt skede i bebyggelseutvecklingen.

Södermalm präglas av många olika typer av bergsformationer och inom planområdet finns bergskärningar för gata och berg och berg som del av mur- och trappsystem. Stödmuren i natursten som omger kvarteret Yxan, tillkom i samband med uppförandet av Borgarhemmet och var en förutsättning för att man skulle kunna bygga på den bergiga platsen. Muren tillsammans med den upphöjda placeringen av Borgarhemmet bidrar till den institutionella upplevelsen och utgör ett av de tydligaste karaktärsdragen i området. Muren, som är av typen polygonmur, är ytterst välbyggd och ett framstående exempel på den hantverksskicklighet som fanns inom anläggningsarbetet i Stockholm under 1900-talets första del. Gjutjärnsräcket bidrar både till fastighetens och gatumiljöns karaktär. Murarna på södra sidan av

Högalidsgatan och vid Kristinehovsgatan är av samma murtyp men håller inte lika hög estetisk kvalitet.

Högalidsgatan som omsluts med höga naturstensmurar på bågge sidor och med de högre bergskärningarna i öster skapar ett för denna del av Stockholm karaktäristiskt gaturum. Gatans stora bredd är dock gåtfull för den som inte känner till att den tidigare gick hela vägen ner till Söder Mälarstrand och var en rationell transportled in mot centrala staden. 1970-talets omvandling av delar av gatan till park har försvårat läsbarheten och förståelsen för hur man under 1800-talets senare del storsatsade på att bemästra Södermalms besvärliga berg.

STADSBYGGNADSHISTORIA

Området kring Kristinehovs malmgård har omvandlats i omgångar från 1890-talet och här finns uttryck för flera av de stadsbyggnadsideologier som format storstaden Stockholm. Det stadsbyggande som följde på Lindhagenplanen handlade om att bemästra terrängen där så ansågs möjligt och ge plats för trafiken. De främsta exponenterna för detta är kvarteret Yxan med sina

murar, Högalidsgatans bredd och stenstadskvarteren vid Högalids- och Heleneborgsgatorna. Högalidsgatan som uppfartsgata och infrastruktursatsning bedöms inte ha samma intresse som de andra samtida satsningarna på Södermalm, Katarinavägen och Torkel Knutssongatan, särskilt inte sedan 1970-talets beslut att stänga gatan och göra park av dess östra del.

Stadsbyggandet i Stockholm under 1920- och 30-talen är generellt synnerligen intressant från ett kulturhistoriskt perspektiv. Under perioden utvecklades staden med kvarter och stadsdelar som räknas som milstolpar inom stadsplaneringen. Terrängen behandlades mer följsamt än tidigare vilket ger ett annat typ av gatunät med mer varierade och slutna gaturum. Utvecklingen gick fort mot ett öppnare bebyggelsemönster. Kontrasterna mellan det romantiska stadsbyggandet efter Per Olof Hallmans ideal och den kompromisslösa modernismen åskådliggörs vid Skinnarviksringen och i de funktionalistiska byggnaderna vid Kristinehovsgatan. Gångvägar och trappsystem i den kuperade parken är exempel på den s.k Stockholmsskolans landskapsarkitektur som var förhärskande under hela den modernistiska epoken.

Årsringarna i stadsbyggandet och mötet mellan de olika planeringsidealen medför att det finns betydande kulturvärden kopplade till gatunätet och bebyggelsemönster. Det finns dock andra platser i innerstaden som mer är mer renodlade och pedagogiska exempel på de olika idealen. I och kring planområdet är det istället mötet mellan de olika stadsbyggnadsmönstren som är av störst intresse.

ARKITEKTURHISTORIA OCH BYGGHERRAR

Kristinehovs malmgård med sina ljusa gula slätputsade byggnader med brutna tak utgör sinnebild för en mindre herrgårdsanläggning från 1700-talet. De bevarade byggnaderna är ett mycket gott exempel på arkitektur formad av de murmästare som arbetade i enlighet med stadsarkitektens intentioner och som ritade huvuddelen

1920-talsbebyggelsen längs med Skinnarviksringen.

av de byggnader som uppfördes under 1700-talet.

Vid Högalidsgatan, Heleneborgsgatan och Skinnarviksringen finns habil och delvis högklassig 1910- och 20-talsarkitektur.

Kvarteret Marmorns rätvinkliga volymer med de långa balkongraderna är en av funktionalismens tidiga landvinningar i Stockholm och har stor betydelse för stadsbilden runt Riddarfjärden. Sven Wallander var en av förgrundsgestalterna under första hälften av 1900-talet med stor betydelse för svensk arkitektur, stadsplanering och bostadsbyggande. Hans inflytande märks ytterst väl i stadsbilden där han är mannen bakom Kungstornen, HSB:s bostadskvarter Färjan och Ljusset, Röda Bergen samt Kungsklippan och punkthus på Reimersholme.

Nya Christinehof (Handelsgårdens hemgård, Gnejsen 5) är ritat av Ernst Grönwall och f.d. kollektivhuset Gnejsen 4 av Albin Stark, två

framgångsrika arkitekter som båda ritat ett stort antal högt klassade byggnader i Stockholm. Båda byggnaderna är fina exempel på funktionalistisk arkitektur.

I kvarteret Yxan, Marmorn och Gnejsen måste också framhållas att byggherrarna varit institutioner eller Kooperationer och inte enskilda byggherrar vilka länge dominerade byggandet i innerstaden. Här finns en rik samhällshistoria som kommer till uttryck i omsorgsfullt gestaltade byggnader.

KÄNSLIGHET OCH TÅLIGHETSANALYS

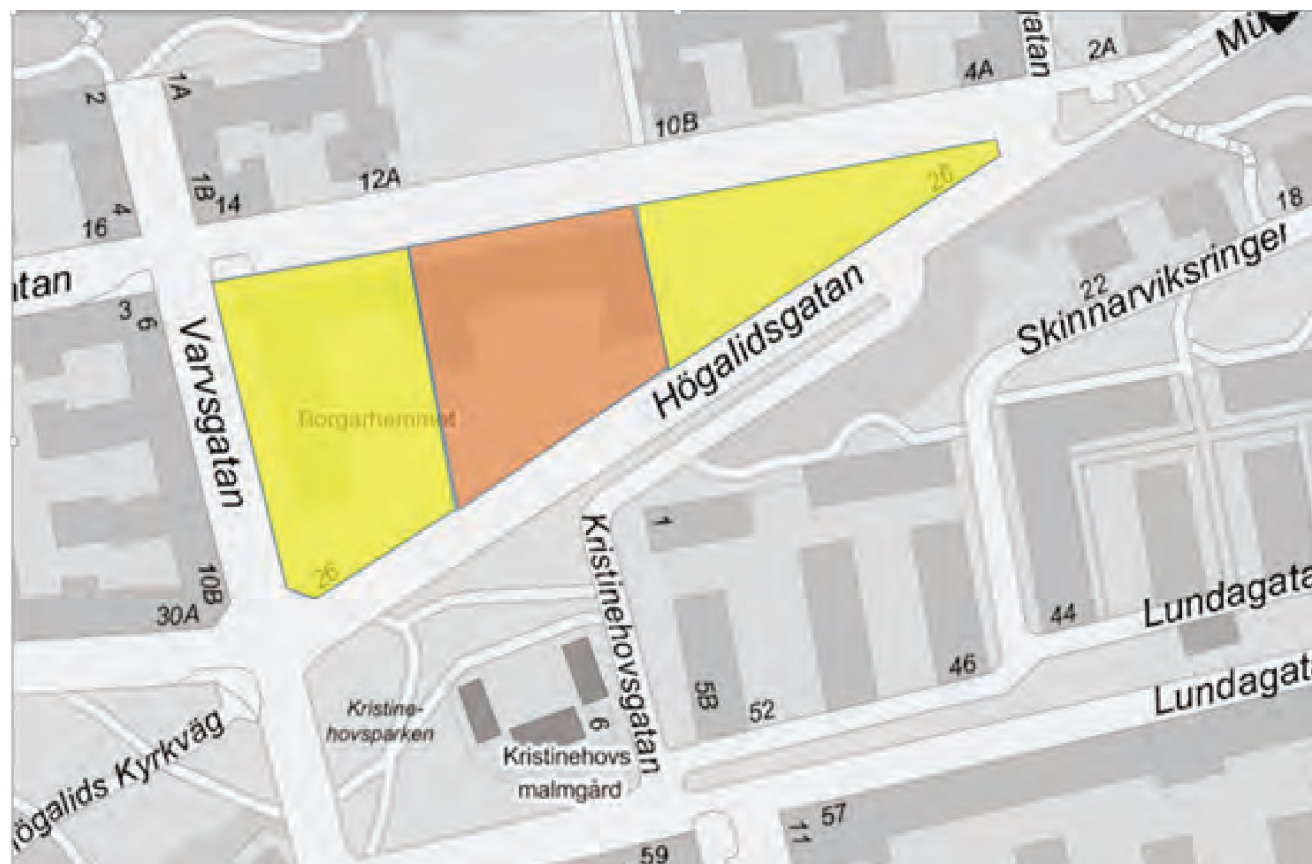
Inför utveckling av fastigheten har Tyréns gjort en uppskattning av hur känslig fastighetens olika delar är för förändring. Detta redovisas på två kartor, en där anläggningen zonerats och en där trädgårdsanläggningens olika delar hanteras mer ingående.

ZONER

Analysen bygger på ett resonemang om att Gubbhuset är den kulturhistoriskt och stadsbildsmässigt mest betydelsefulla delen av anläggningen. Byggnaden har i många väsentliga delar kvar sin ursprungliga karaktär och är en visuell tyngdpunkt i stadsrummet. Gubbhuset tillhör dock inte de främsta av Stockholms institutionsbyggnader vilket avspeglar sig i att den klassats som grön och inte blå. Både byggnaden i sig och marken närmast bedöms kunna ändras. Det är dock viktigt att värna Gubbhusets synlighet och dominans i stadsbilden varför det finns begränsningar i vad som kan göras rakt framför och bakom byggnaden.

Den östra zonen har tillmätts en lägre grad av känslighet på grund av oklarheter i hur denna del av anläggningen var tänkt att fungera och med anledning av de ändringar som gjorts. Från stadsbildssynpunkt kan en utveckling inom denna del av fastigheten nå känslig nivå beroende på vilka siktlinjer och utblickar som påverkas.

Den västra zonen med Enkehuset är delvis tålig eftersom mark och trädgård i denna del har begränsade värden. Länkbyggnaden bedöms inte vara värdefull från kulturhistorisk synpunkt. Enkehuset är dock en tidstypisk och välbevarad omsorgsbyggnad och utgör en betydelsefull etapp i anläggningens utveckling. Tillsammans visar Gubb- och Enkehusen på ett pedagogiskt sätt både 1900-talets radikala utveckling av arkitekturen och på hur omsorgen om de äldre fått sitt fysiska uttryck.

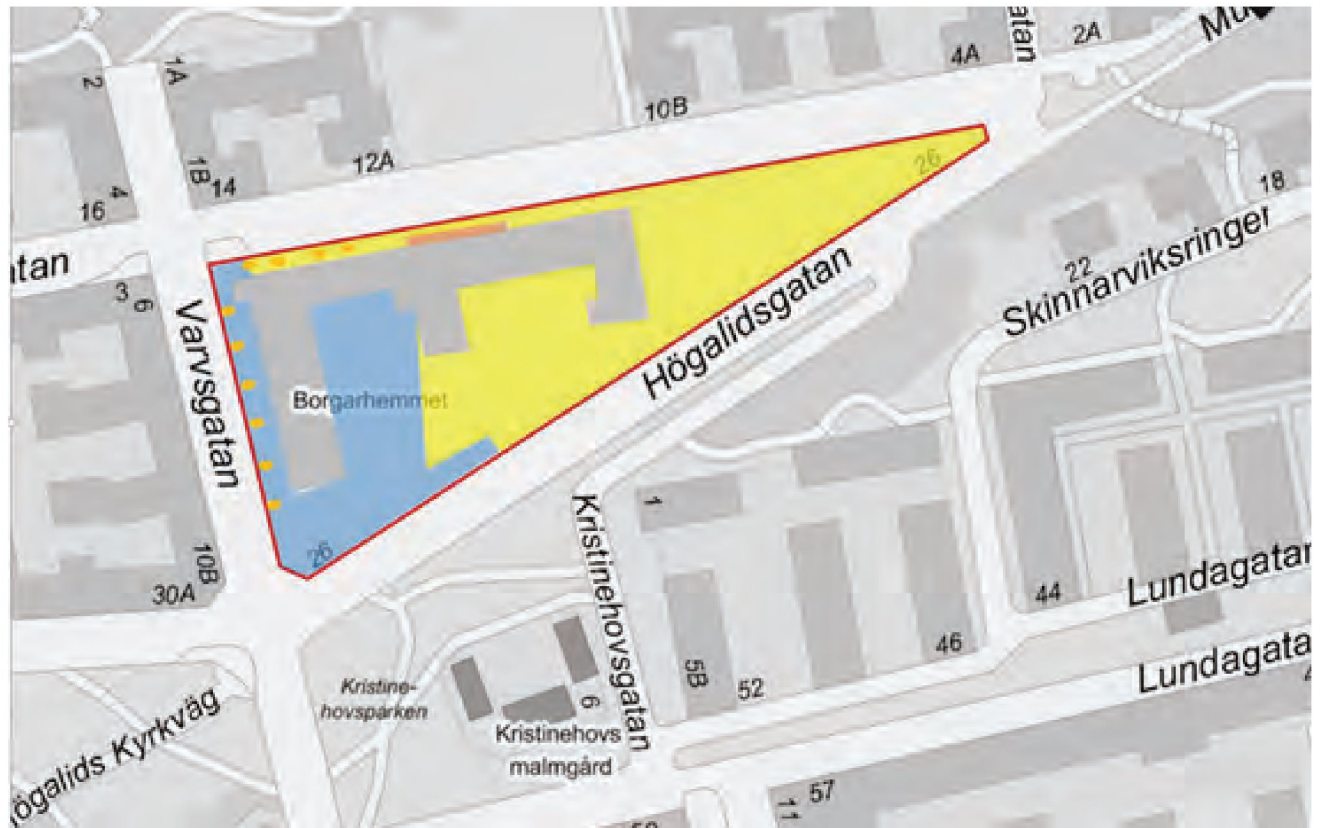

MARK

För markytorna bedöms stora delar av anläggningen vara relativt tålig för ändringar. Förändringar i markplaneringen har gjorts i en sådan omfattning att det är möjligt att fortsätta utveckla nyttjandet av marken.

Lösningen med utgrävda ljusschakt närmast Gubbbusets fasad bedöms vara kulturhistoriskt intressant och bör behållas.

Hög känslighet tillmäts gjutjärnsstaketet runt anläggningen i sin helhet. Bevarade beskurna/hamlade träd på den västra gården bedöms ha något lägre känslighet då deras ursprungliga sammanhang är svårt att avläsa.

KÄLLOR

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholms stadsbyggnadsnämnds arkiv

Trafikkontorets arkiv

Stockholms stad, gällande planer

Stockholms stadsmuseum, innerstadsinventeringen

Digitala stadsmuseet

Stockholmskällan

TRYCKTA KÄLLOR

Karlsson, Karl Henrik, Borgerskapets gubbbhus 1787-1908 (1908)

Munthe, A. Västra Södermalm från mitten av 1800-talet (1965)